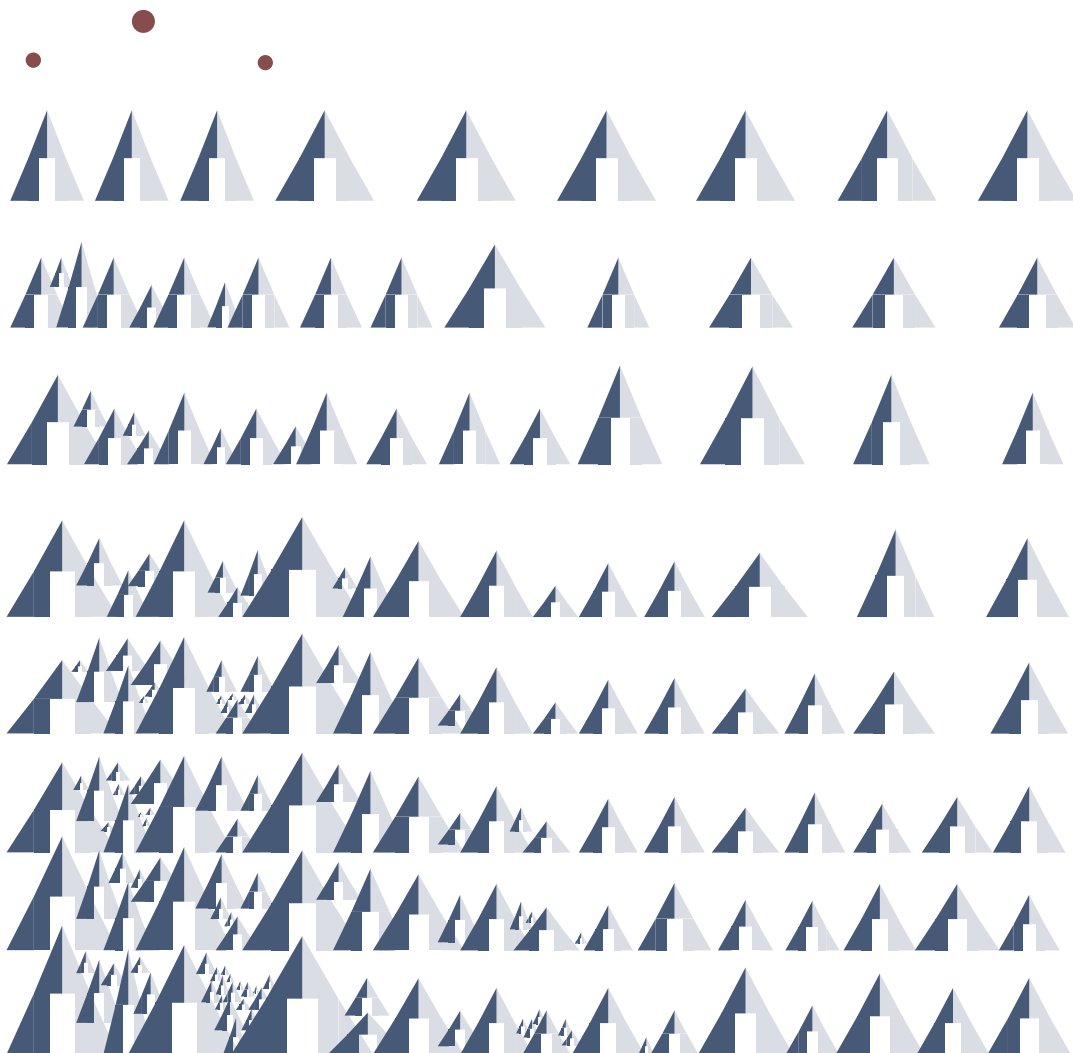

“Top down” & “Bottom up” strategies

▼ το παράδειγμα της κοινωνικής κατοίκησης

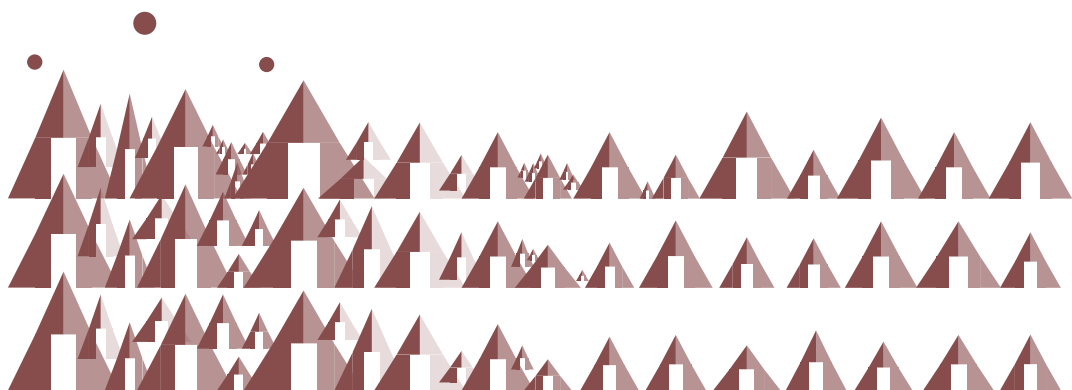
Λεπιβλέπων καθηγητής: Κ. Ουγγρίνης

/ομάδα εργασίας: Μπότση Τίνα, Πώποτας Δημήτριος

Χανιά, Δεκέμβριος 2015, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης

“Top down” & “Bottom up” strategies

το παράδειγμα της κοινωνικής κατοίκησης

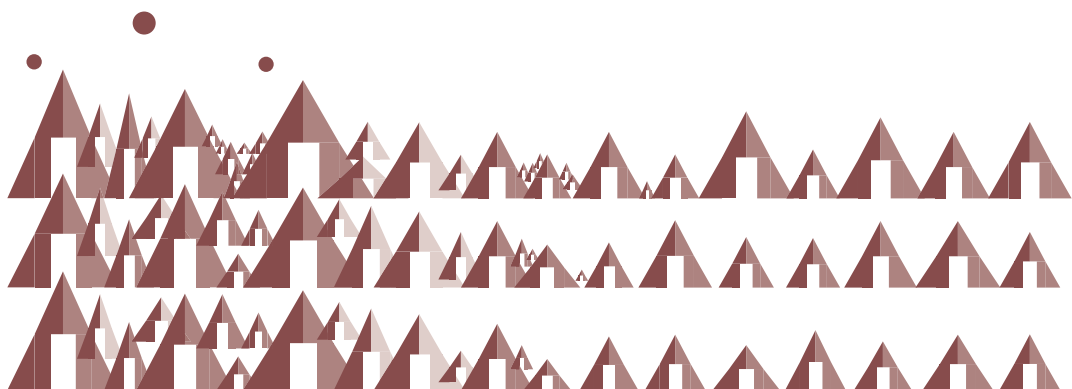

Ευχαριστούμε θερμά τον κ. Ουγγρίνη για τον καθοριστικό του ρόλο.

Ευχαριστούμε για τις πολύτιμες συμβουλές τους, τους Δάφνη, Ήρα, Νέλυ, Σπύρο Τσ. και Χαρίκλεια.

τους γονείς μας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
-----------------	----------

Κεφάλαιο 1	
ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	10

1.1 Χώρος & Αρχιτεκτονική	11
1.2 “Top Down”	13
1.3 “Bottom up”	14

Κεφάλαιο 2	
ΠΟΛΗ ΣΕ ΚΡΙΣΗ, επίσημες και ανεπίσημες πρακτικές	16

2.1 Σχέση κοινωνίας - πόλης	17
2.2 Το αποτύπωμα της κρίσης	18
2.3 Συμπληρωματικά των πόλεων	19

Κεφάλαιο 3	
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ	22

3.1 Μεταξύ δημόσιου - ιδιωτικού	23
3.2 Ιστορική αναδρομή & προβληματικές της κοινωνικής κατοίκησης	25
3.3 Επίσημη - ανεπίσημη κατοίκηση	26
3.4 Η συμμετοχή	27
3.5 Δημιουργία κοινών	29

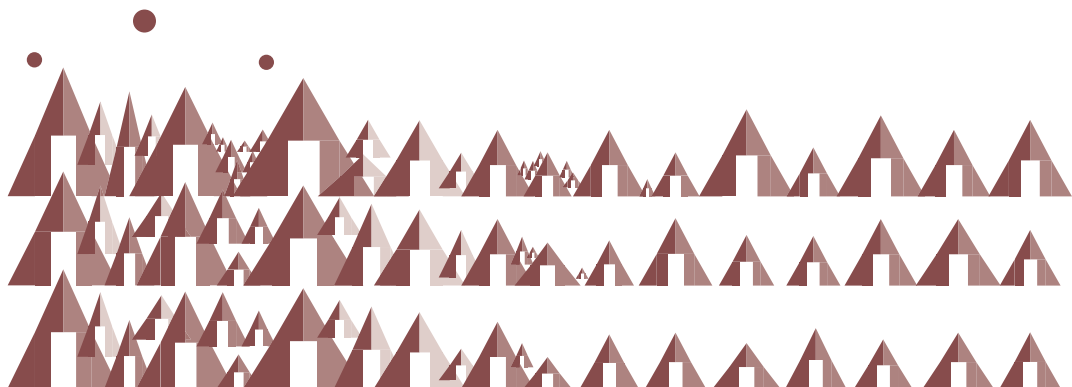
Κεφάλαιο 4	
ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ	32

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	68
---------------------	-----------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	74
---------------------	-----------

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ	82
-----------------------------	-----------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αφορμή της παρούσας ερευνητικής εργασίας αποτέλεσε η αναγνώριση του δικαιώματος στην κατοικία, και όχι απλά στη στέγαση, ως ένα από τα πιο θεμελιώδη. Μελετώντας το ζήτημα της κατοικίας, και αναγνωρίζοντάς την ως μια ιδιάζουσα συνθήκη, όπου ο χρήστης επεμβαίνει στο παραγόμενο αρχιτεκτονικό αποτέλεσμα, σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη τυπολογία, παρατηρείται η ανάγκη του κάτοικου για προσαρμογή και εξατομίκευση. Παράλληλα, αναλογιζόμενοι τον ρόλο του σύγχρονου αρχιτέκτονα, δημιουργήθηκε ο προβληματισμός για το ποια είναι η θέση του απέναντι σε αυτή την ανάγκη και που τοποθετεί τον εαυτό του, τόσο σε σχέση με το αντικείμενο του σχεδιασμού, όσο και με το υποκείμενο, στο οποίο απευθύνεται ο σχεδιασμός, αλλά και τους φορείς, καθώς, επίσης, και ποια είναι η σχέση του κάτοικου με τον σχεδιασμό.

Σκοπός - υπόθεση εργασίας

Σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι η κατά το δυνατόν πληρέστερη απάντηση στο ερώτημα ποιος είναι ο ρόλος του σύγχρονου αρχιτέκτονα στη διαδικασία παραγωγής της κατοικίας. Ζητήματα προς διερεύνηση είναι η σχέση μεταξύ φορέων και κοινωνίας και κατά πόσο ο αυθόρμητος παράγοντας είναι καταλύτης κοινωνικών και χωρικών συμβάντων, καθώς και που τοποθετείται ο αρχιτέκτονας μέσα σε αυτό, υπό την παρούσα κοινωνική συνθήκη. Επίσης, αν ο αρχιτέκτονας ανήκει τόσο στους φορείς όσο και στην κοινωνία, διαμεσολαβεί, αντιπροσωπεύει ή συνεργάζεται για την εξομάλυνση της παραπάνω σχέσης, με σκοπό τη δημιουργία μια νέας αντίληψης στην αρχιτεκτονικής, με κοινωνικό πρόσημο.

Μέθοδος

Η μέθοδος διεκπεραίωσης της εργασίας βασίζεται σε βιβλιογραφική έρευνα, με αναφορές σε φιλοσοφικές θεωρήσεις, στην θεωρία της πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού, καθώς και σε προσεγγίσεις της μελέτης της πόλης. Αφετηρία αποτέλεσαν οι όροι "top down" και "bottom up" στο τρόπο σχεδιασμού και, εν συνεχεία, η επιρροή των κοινωνικοπολιτικών τάσεων στον μετασχηματισμό των πόλεων και την κοινωνική κατοίκηση ως αποτέλεσμα αυτών. Μέσω παράθεσης και σύγκρισης παραδειγμάτων κοινωνικής κατοίκησης, επιδιώκεται η εκτενέστερη κατανόηση των παραπάνω θεωριών, προκειμένου να αναδειχθούν οι πολυποίκιλοι χειρισμοί για την αντιμετώπιση του ζητήματος και να αναγνωριστεί η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ αρχιτέκτονα και χρήστη.

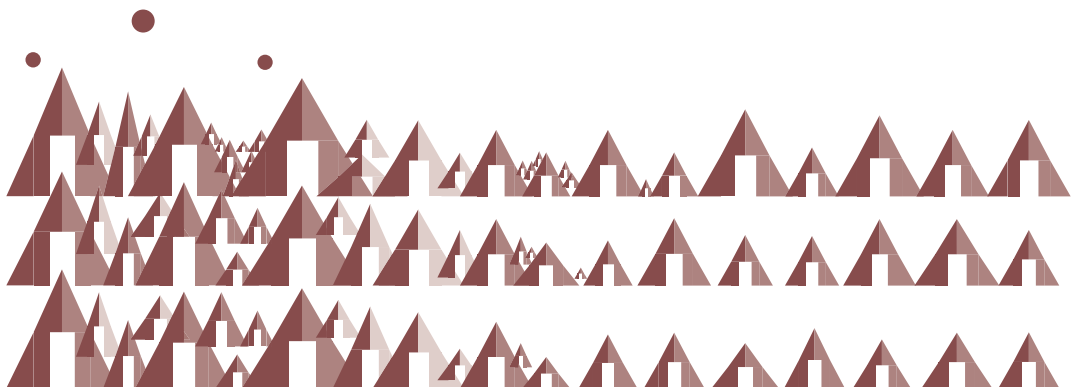
Συγκεκριμένα, στο **πρώτο κεφάλαιο** εξετάζονται έννοιες του χώρου και της αρχιτεκτονικής, δίνοντας έμφαση στους όρους “top down” και “bottom up”, όπως γίνονται προσωπικά αντιληπτοί, καθώς είναι όροι οι οποίοι προέρχονται από άλλα επιστημονικά πεδία και μπορούν να λάβουν ποικίλες ερμηνείες σε αρχιτεκτονικό επίπεδο.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο**, εξετάζεται η κοινωνική υπόσταση της πόλης, η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ χρήστη και χώρου, η χωρική αποτύπωσή της μέσω άτυπων και τυπικών πρακτικών και η σχέση της με τις εξελίξεις οικονομικών και κοινωνικών τομέων. Επίσης, αναλύεται το θέμα της αστικής διάχυσης, στην διττή της μορφή, αυτή της επίσημης προαστιακής πόλης και της ανεπίσημης υπολειμματικής παραγκούπολης.

Στο **τρίτο κεφάλαιο**, δίνεται έμφαση και εξετάζεται ο τρόπος της κοινωνικής κατοίκησης, με γνώμονα τον ρόλο των κρατικών φορέων στο δικαίωμα στην κατοικία. Παρουσιάζονται επίσημες και ανεπίσημες πρακτικές αντιμετώπισης της κοινωνικής κατοικίας, καταλήγοντας στη σημασία της συμμετοχής του χρήστη στην λήψη αποφάσεων και στον σχεδιασμό.

Στο **τέταρτο κεφάλαιο**, παρουσιάζονται οκτώ παραδείγματα κοινωνικής κατοίκησης, όπως αυτές έχουν πραγματοποιηθεί σε διάφορες περιοχές. Μελετώνται ως προς τα χαρακτηριστικά τα οποία έχει η περιοχή όπου εδράζονται, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των κατοίκων στους οποίους απευθύνονται και τον τρόπο που επιλέγουν οι αρχιτέκτονες μεμονωμένα, ή σε συνεργασία με τους χρήστες να επιλύσουν τα ζητήματα. Στο τέλος γίνεται μια σύγκριση των περιπτώσεων, προκειμένου να αναδειχθεί η βέλτιστη συνθήκη σχεδιασμού.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Ο χώρος, σύμφωνα με τον R. Arnheim, στο βιβλίο του *“Η δυναμική της αρχιτεκτονικής μορφής”*, διαχωρίζεται σε αυτόν των αλγεβρικών ή γεωμετρικών σχέσεων, ο οποίος αποτελεί μία αυτοτελή οντότητα, άπειρη ή πεπερασμένη, έτοιμη και ικανή να πληρούται με πράγματα, και σε αυτόν, που βιώνεται ως ένα πάντοτε παρόν και αυτάρκες δεδομένο και η εμπειρία του δημιουργείται μόνο μέσα από τον αλληλοσυσχετισμό αντικειμένων.¹ Δημιουργείται από ένα συγκεκριμένο σύμπλεγμα φυσικών και τεχνητών αντικειμένων στο οποίο συνεισφέρει ο αρχιτέκτονας. Στον νου του δημιουργού, του χρήστη ή του θεατή κάθε αρχιτεκτονικό σύμπλεγμα εγκαθιστά το δικό του χωρικό πλαίσιο. Η πιο σύγχρονη άποψη, των μαρξιστών ανθρωπολόγων D. Harvey και E. Soja, ορίζει στην διαλεκτική σχέση του χώρου με την κοινωνία. Ο χώρος *παράγεται κοινωνικά*, αλλά *είναι και μία συνθήκη κοινωνικής παραγωγής*.² Χρησιμοποιείται, κατοικείται και μετασχηματίζεται μέσα από την καθημερινή χρήση. Ταυτόχρονα, η φαινομενολογία αναφέρει πως ο χώρος κατά κανένα τρόπο δεν είναι δεδομένος από μόνος του, αντιθέτως συγκροτείται από επιμέρους τόπους, που έχουν προκύψει από πράγματα – φυσικά πράγματα, αλλά και πράγματα τα οποία φτιάχνει ο άνθρωπος – κατασκευασμένα πράγματα.

Η αρχιτεκτονική, όπως και κάθε άλλη έκφανση του ανθρώπινου πολιτισμού, είναι φαινόμενο κατεξοχήν ιστορικό. Σύμφωνα με τον Σ. Κονταράτο, *πραγματώνεται μέσα στην ιστορία παρακολουθώντας τις γενικότερες τροπές της και, παράλληλα, δημιουργεί τη δική της ιστορία*.³ Είναι ένα κοινωνικά κατασκευασμένο πεδίο και, λόγω της στενής συνάφειάς του με την κοινωνική ζωή και τις ιστορικές εξελίξεις της, φαίνεται να έχει ένα πλούσιο και ποικίλο σημασιακό περιεχόμενο. Ιστορικά, παρατηρείται μια εξουσιαστική και μορφολατρική προσέγγιση της αρχιτεκτονικής, η οποία τείνει να αδιαφορεί για τις λειτουργικές

1 Arnheim, Rudolf (2003). *Η Δυναμική της Αρχιτεκτονικής Μορφής*, μετ. Ι. Ποταμιάνος επιμ. Ι. Ποταμιάνος & Γ. Βρυώνη, Θεσσαλονίκη: University Studio Press. [σελ.26]

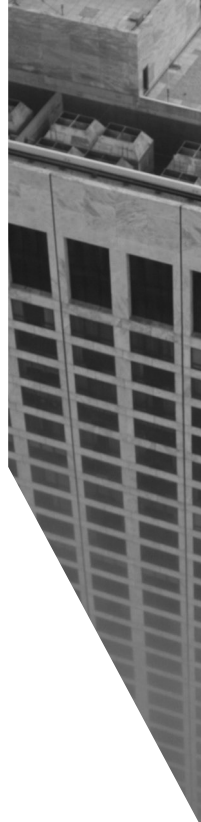
2 Λαδά, Σάσα (2003). Φύλο και Χώρος: Αρχικές προσεγγίσεις και νέα ερωτήματα ή μεταξύ ορατών και αοράτων. Στο *META-τοπίσεις, φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*. [σελ.1]

3 Κονταράτος, Σάββας (2009). *Δοκίμια αρχιτεκτονικής, πρότυπα, συμβολισμοί και αναιρέσεις στην νεότερη εποχή*. Αθήνα: Πλέθρον. [σελ.31]

ανάγκες και να υποτάσσει τις χωρικές πρακτικές που προέρχονται από την κοινωνία. Με άλλα λόγια η αρχιτεκτονική “από τα πάνω” να υποτάσσει την αρχιτεκτονική “από τα κάτω”.

Οι δυο αυτές πρακτικές μεταφράζονται σε “top down” και “bottom up” στρατηγικές σχεδίασης αντίστοιχα. Είναι θεωρήσεις που καθορίζουν τον τρόπο, με τον οποίο ο αρχιτέκτονας τοποθετεί τον εαυτό του και χειρίζεται τη σχεδιαστική του ιδιότητα. Οι ερμηνείες τους ποικίλλουν ανάλογα με τον τρόπο σκέψης του καθενός. Οι ρίζες τους βρίσκονται στη βιολογία, εφαρμόζονται σε μια σειρά άλλων επιστημονικών και μη πεδίων, όπως στην ανάπτυξη λογισμικού, στις ανθρωπιστικές και επιστημονικές θεωρίες, στο management οργανισμών και ταυτόχρονα εγκολπώνονται στην αρχιτεκτονική. Οι στρατηγικές σχεδίασης “top down” και “bottom up” προέρχονται από αντιδιαμετρικά αντίθετες θεωρητικές αφετηρίες.

Παρακάτω παρατίθεται η ερμηνεία αυτών των όρων, όπως προκύπτει σύμφωνα με την προσωπική μας προσέγγιση σε σχέση με την αρχιτεκτονική και τον χώρο.

1

Η έννοια της αρχιτεκτονικής, σύμφωνα με τον Π. Λαζαρίδη, με την παραδοσιακή της σημασία αναφέρεται συνήθως μόνο σε ένα τμήμα του κατασκευασμένου περιβάλλοντος, ιδιάζον και προνομιούχο, που θεωρείται ότι παράγεται με εξίσου ιδιάζοντα και προνομιούχο τρόπο.¹ Χωρίς ποτέ να χάνει τη σχέση της με τις έννοιες του χώρου, της κατασκευής και του ωραίου, η έννοια της αρχιτεκτονικής χρησιμοποιείται συχνά (ακόμα και σήμερα) για να προσδιορίζει ειδικά τεχνικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά μεμονωμένων και ειδικών κτιρίων, χωρίς να λαμβάνονται καθόλου υπόψη οι σχέσεις που τα συνδέουν με τη συνολική οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα.

Το Μοντέρνο Κίνημα προήγαγε την ιδέα ενός καινούριου κώδικα, οικουμενικού και ακριβούς, διαμεσολάβητου από ιστορικές συμβάσεις και γι' αυτό κατανοητού από τον καθένα. Οι μορφές καταδεικνύουν με σαφήνεια την κατασκευαστική και χρηστική λειτουργία τους, αλλά προπάντων υποτάσσονται σε μια γεωμετρική σύνταξη ομόλογη προς τους νόμους της συμπαντικής αρμονίας, απέναντι στους οποίους ο αντιληπτικός μηχανισμός του ανθρώπου είναι φύσει ευαίσθητος. *Για το στρουκτουραλισμό, το σημείο προέχει σε σχέση με το νόημα, προέχει δηλαδή το στοιχείο της σχέσης στο εσωτερικό ενός όλου (δομής) και όχι η παραπομπή σε κάποιο πρωταρχικό νόημα (ουσία). Δεν είναι συνεπώς τα ίδια τα στοιχεία που έχουν σημασία, αλλά οι μεταξύ τους σχέσεις, η τοποθέτησή τους μέσα στη δομή σε ένα σύνολο σχέσεων που τους χαρίζει ακριβή σημασία.*²

Ταυτόχρονα, όμως, η αρχιτεκτονική προσεγγίζεται ως πολιτισμικό φαινόμενο με επικοινωνιακό χαρακτήρα. Έτσι, αρχιτεκτονικές μορφές, χωρίς να παίζουν τον παραμικρό λειτουργικό – κατασκευαστικό ή χρηστικό – ρόλο, φορτίζονται με μια σχεδόν πρωτογενή εκφραστικότητα είτε λόγω συμβολισμού είτε λόγω πολιτισμικής

Λαζαρίδης, Παντελής (1986). *Εισαγωγή στην Αρχιτεκτονική. Διδακτικά σημειώματα*. Αθήνα: 1. Η εξέλιξη της μοντέρνας πόλης – η εικόνα του περιβάλλοντος της σύγχρονης Θεσσαλονίκης: Παρατηρητής [σελ.7]

2. Παντελής Λαζαρίδης (2012). *Η σημασία της φιλοσοφίας στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση*, Αθήνα: Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχαήλ.

εδραίωσης.

Ως “top down” χαρακτηρίζεται η λογική της αρχικής ιδέας, των χαράξεων και των συμβολισμών. Ο σχεδιασμός προκύπτει μέσω μιας αρχικής οργανωτικής σκέψης παρουσιασμένης μέσω σκαριφήματος, διαγράμματος, ή ακόμα και μίας δήλωσης. Αυτή η προσέγγιση αφορά σε μεθόδους σχεδιασμού από “τα πάνω” προς “τα κάτω”, με πρωταγωνιστή τον σχεδιαστή. Πρόκειται για μια αρχιτεκτονική, που επιδιώκει να δημιουργήσει ένα ιδεατό περιβάλλον για τον άνθρωπο, με βάση λογικές αρχές, σχεδιασμένο εκ του μηδενός. Αρνείται να αποδεχτεί τις διαμορφωμένες συνθήκες των ανθρώπων ως “νόμιμες”, καλύπτοντας τις βασικές τους ανάγκες, μη λαμβάνοντας υπόψη τις προτιμήσεις τους.

“Bottom up”

Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τον G. Deleuze, η αρχιτεκτονική είναι μια τέχνη της πλαισίωσης. Μια έρευνα, δηλαδή, σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο φτιάχνονται και συνίστανται τα πράγματα. Πιο συγκεκριμένα: “[...] το αρχιτεκτονικό κτίριο παύει να αντιμετωπίζεται ως ένα γλυπτικό αντικείμενο, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από τη μορφή του στον τρόπο με τον οποίο παρεμβαίνει σε μια συγκεκριμένη περιοχή, στις άμεσες, υλικές επιδράσεις που εισάγει η χωρική παρέμβαση στο χώρο δράσης της. Η σημασία ενός τόπου δεν έγκειται συνεπώς στους ερμηνευτικούς κώδικες που ανακαλεί, αλλά στην ειδική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στην αρχιτεκτονική και τον περίγυρό της. Οι αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις αντιμετωπίζονται δηλαδή ως δυναμικές δομές που συνδέονται με τις συγκεκριμένες συνθήκες και τα χωρικά συμβάντα της περιοχής όπου εξελίσσονται. Για τις δομές αυτές δεν υπάρχει νόημα πριν από την τοπική εκμετάλλευση του περιγυρού τους. Κάτω από αυτή την οπτική το αρχιτεκτονικό κτίριο δεν αντιμετωπίζεται ως μια σταθερή, αυτάρκης οντότητα με κλειστό περίγραμμα, αλλά ως μια διαδικασία ανοιχτή, ικανή να προσαρμοσθεί και να απαντήσει στη μεταβαλλόμενη φύση των σύγχρονων πόλεων”.

Ως “bottom up” χαρακτηρίζεται η στρατηγική σχεδιασμού αμεσοδημοκρατίας,

αυτοσχεδιασμού και αυτονομίας. Διαχωρίζεται από την στενή έννοια της αρχιτεκτονικής, αφορίζοντας τους παγιωμένους κώδικες του μοντέρνου, δίνοντας βήμα στον ενθουσιασμό του χρήστη. Προσδοκεί στην ισότητα πομπού – δέκτη, προδίδοντας την *απαισιοδοξία της γνώσης*¹ του σύγχρονου αρχιτέκτονα. Σε αυτές τις διαδικασίες, πρωταγωνιστεί η κοινωνία, καθώς οι αποφάσεις, όπως και η επεμβάσεις, είναι επακόλουθα της καθημερινότητας και των πραγματικών προβλημάτων και αναγκών που προκύπτουν, και τις περισσότερες φορές χωρίς την βοήθεια – παρέμβαση κάποιας αρχής - αυθεντίας. Η διαδικασία φαίνεται να είναι περισσότερο ενδιαφέρουσα από την ιδέα, και η ιδέα συνδεδεμένη με υπάρχοντες κώδικες. Αντίστοιχα, ο σχεδιασμός μετατρέπεται σε ερευνητική διαδικασία, αντί να είναι παράθεση εμπειρίας, όπου κατά την διαδικασία παράγονται συνεχώς πληροφορίες, οι οποίες αποτελούντη φιλοσοφική και συναισθηματική αφετηρία της πρότασης για συνολική οργάνωση της ζωής “από τα κάτω”. Υπό αυτή την οπτική, λοιπόν, η αρχιτεκτονική, ως τέχνη πλαισίωσης, όπως προαναφέρθηκε, μπορεί να αποτιμήσει έναν ορισμένο αριθμό από μορφές πλαισίωσης και συσχετισμών.

Σε αυτή την προσέγγιση, ο αρχιτέκτονας, μπορεί να λειτουργεί σαν ρυθμιστής – προγραμματιστής. Έχοντας ως δεδομένα τα κοινωνικά και χωρικά πλαίσια, ανάγκες και απαιτήσεις, ρυθμίζει διαγράμματα που απαντούν στα εκάστοτε προβλήματα, με σκοπό να λειτουργούν όλα μαζί. Ενσωματώνονται πληροφορίες από το περιβάλλον, οι οποίες συνδυάζονται με τον χρόνο.

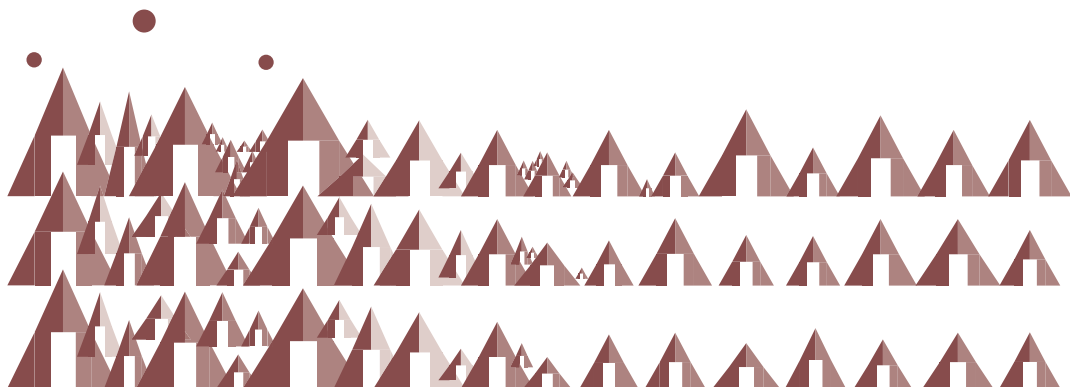
1 Gramsci, Antonio (2005). *Γράμματα από την φυλακή*, μετ. Δ. Ραυτόπουλος. Αθήνα: Ηριδανός

ΠΟΛΗ ΣΕ ΚΡΙΣΗ

επίσημες και ανεπίσημες πρακτικές

Η κοινωνία διαμορφώνεται από τη διαρκή σύγκρουση των κοινωνικών τάξεων, οι οποίες διεκδικούν και υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους. Οι κοινωνικές δομές και το χωρικό τους αποτύπωμα μεταλλάσσονται χρονικά. Προκειμένου οι πόλεις να γίνουν αντιληπτές, πρέπει να γίνουν αντιληπτοί οι μηχανισμοί μέσω των οποίων οι κοινωνικές δομές μετασχηματίζονται, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο επέρχονται οι κοινωνικές αλλαγές. Επιστρέφοντας πάλι σε αυτό που ειπώθηκε στην αρχή, μπορούμε να καταλήξουμε στο ότι ο αστικός χώρος είναι προϊόν μιας διαδικασίας σύγκρουσης, κυριαρχίας και αντίστασης στην κυριαρχία, άμεσα συνδεδεμένη με την πάλη των τάξεων και την δυναμική της. *Τοπικές πράξεις και φορείς σημάδεψαν τις πόλεις. Άλλο τόσο όμως τις σημάδεψαν και οι απρόσωπες σχέσεις παραγωγής και ιδιοκτησίας, και συνεπώς οι τάξεις και οι ταξικοί αγώνες, επομένως οι ιδεολογίες.*¹

Οι αστικές μορφές δεν είναι μόνο συνδυασμοί υλικών, όγκων χρωμάτων και υψών. Είναι, όπως είπε ο K. Lynch: *“χρήσεις, ροές, αντιλήψεις, πνευματικές συνδέσεις, συστήματα αναπαραστάσεων, των οποίων η σημασία αλλάζει με τον χρόνο, τις κουλτούρες και τις κοινωνικές ομάδες”*. Οι πόλεις είναι ιστορικά προϊόντα, όχι μόνο ως φυσικές οντότητες, αλλά και όσον αφορά στην πολιτιστική τους κληρονομιά, στην οργάνωση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και στην κουλτούρα που διαμορφώνεται στην ζωή των ανθρώπων. Βασική παράμετρος της μετάλλαξης του αστικού χώρου, αποτελεί, όχι μόνο η σύγκρουση των τάξεων αυτών καθ’ αυτών, αλλά και η σύγκρουσή τους για το νόημα που θα έχει ο χώρος, για το πως η πόλη θα μπορεί να φιλοξενεί τις κοινωνικές δομές που έχουν σχηματιστεί. Μια πόλη είναι ότι η κοινωνία αποφασίζει ότι θα είναι.

¹ Harvey, David (2013). *Εξεγερμένες Πόλεις από το Δικαίωμα στην Πόλη και στην Επανάσταση της Πόλης*, μετ. Κ. Χαλμούκου, εισαγ. Κ. Χατζημικάλης, επιμ. Θ. Ανδρίτσος Αθήνα: ΚΨΜ. [σελ.81]

Το αποτύπωμα της κρίσης

Εν μέσω κρίσης, οι οικονομικοί, οι κοινωνικοί και οι περιβαλλοντικοί παράγοντες της αστικής ζωής μεταλλάσσονται παρουσιάζοντας επίσης αντίκτυπο στα χωρικά πλαίσια των πόλεων. Ζούμε στην “εποχή των τεράτων”, όπως έχει χαρακτηριστικά σημειώσει ο Α. Gramsci: “*τώρα ο παλιός κόσμος πεθαίνει ενώ ο νέος πασχίζει να διαμορφωθεί*”. Οι πόλεις έχοντας ρόλο “παραγωγικών μηχανών” οικονομικής ανάπτυξης, κρίνονται και αυτές μαζί με του υπόλοιπους τομείς. Σύμφωνα με τον D. Harvey, *μπαίνουμε σε ένα νέο καθεστώς “ευέλικτης συσσώρευσης” του κεφαλαίου με συνεπακόλουθες αλλαγές όσον αφορά στο ρόλο των πόλεων και στο ρυθμιστικό ρόλο του κράτους*.¹ Μπορεί να εντοπίζεται η κρίση αποσπασματικά, στα ενοικιαστήρια των καταστημάτων, στα εγκαταλελειμμένα κτίρια ή στον παρηκμασμένο αστικό εξοπλισμό, κάτι τέτοιο όμως δεν αρκεί για να εξηγήσει την επίδρασή της στον αστικό ιστό. Το ουσιαστικό αντίκτυπο που αφήνει, είναι οι κοινωνικές διεργασίες και οι νέες νοηματοδοτήσεις τους για τον χώρο. *Οι πόλεις είναι, ίσως οι τόποι που αποτελούν τις μεγαλύτερες προκλήσεις για την δημοκρατία. Είναι ιδιαίτερα μεγάλοι, έντονοι και ετερογενείς αστερισμοί τροχιών που απαιτούν μια σύνθετη διαπραγμάτευση*.² Αυτό καταλήγει και πάλι σε ένα δίπολο, καθώς με τον ίδιο τρόπο που παρεμβαίνει και νοηματοδοτεί η κοινωνία “από τα κάτω”, παρεμβαίνουν και ορίζουν οι δομές και οι αρχές “από τα πάνω”.

Γίνεται, λοιπόν, μια προσπάθεια διεκδίκησης της πόλης. Οι “από πάνω” με ισχυρές γραμμές, δρόμων, δημόσιων κτιρίων προβολής, έτσι ώστε να αποτυπώνονται οι αρχές λειτουργίας, οι ιεραρχίες και η αίγλη στον χώρο, με τα χαρακτηριστικά της επιφανειακής λάμψης και της παροδικής συμμετοχικής ευχαρίστησης. Στον αντίποδα, είτε σε ατομικό επίπεδο, είτε συλλογικά, τα υποκείμενα προσπαθούν να υπερβούν τις γραμμές των “από πάνω”, να οικειοποιηθούν τον χώρο, διεκδικώντας τον ρόλο τους στην πόλη. Στην διαμάχη αυτή η εξουσία προσπαθεί να κερδίσει, χωρικά, την πόλη, καθιστώντας την όχημα προβολής, αποκρύπτοντας τα κρυφά

1 Ο.π. [σελ.90]

2 Massey, Doreen (2005). *For Space*. London: Sage.

της σημεία, εκεί που οι ανεπίσημες πρακτικές κερδίζουν.

“...πόλη υπερδιαμεσολαβημένη, εικονική, εντροπική, με ροπή στην καταστροφή, με μυθικούς περιπάτους και θρυλικές διαδρομές, καθορισμένη από τις συγκρούσεις, την αδράνεια και τα μη υλοποιημένα σχέδιά της. Οι ενδιάμεσες, ανεπίσημες, υπολειμματικές της περιοχές, αναδυόμενες αγορές, με τα βιομηχανικά τοπία, μυστικά περιβόλια, τaráτσες στοές, ακάλυπτοι, η παραλία –μαρτυρούν το τείχος του Δημόσιου χώρου ως κρατικό έργο, σχεδιασμένο από πάνω προς τα κάτω. Νέοι αποκλειστικοί κοινοί χώροι εμφανίζονται αντ’ αυτού, οργανωμένοι από τα κάτω προς τα πάνω, κοινωνικά βιώσιμοι.”³

Συμπληρωματικά της πόλης

Με τον ίδιο τρόπο που σε τοπικό επίπεδο διακρίνονται δύο ειδών πόλεις, σε παγκόσμιο επίπεδο παρατηρούνται πολλών ειδών πόλεις. Η παρούσα εργασία εστιάζει κυρίως στις “συμπληρωματικές πόλεις”, οι οποίες ηλαιοισώνουν τις κυρίαρχες και συνήθως υπολειμματού. “Συμπληρωματικές πόλεις”, που διαχωρίζονται σε παραγκουπόλεις και οργανωμένες επεκτάσεις των επίσημων πόλεων στα προάστια. Σε μια σειρά από υπανάπτυκτες χώρες, η παραγκούπολη αποτελεί χαρακτηριστικό φαινόμενο, ενώ στις αναπτυσσόμενες βιομηχανικά χώρες η πόλη πολλαπλασιάζεται υπό την μορφή “αστικού πλέγματος”, προαστίων τομέων κατοικίας που η σχέση τους με την αστική ζωή είναι ένα πρόβλημα.¹ Η διαφορά που εντοπίζεται στις δύο αυτές περιπτώσεις έγκειται στο ότι στην πρώτη περίπτωση η ομάδα είναι η κινητήριος δύναμη της δημιουργίας της νέας πόλης, ενώ στη δεύτερη, οι κάτοικοι μετακομίζουν σε ένα προκατασκευασμένο σύστημα για αυτούς.

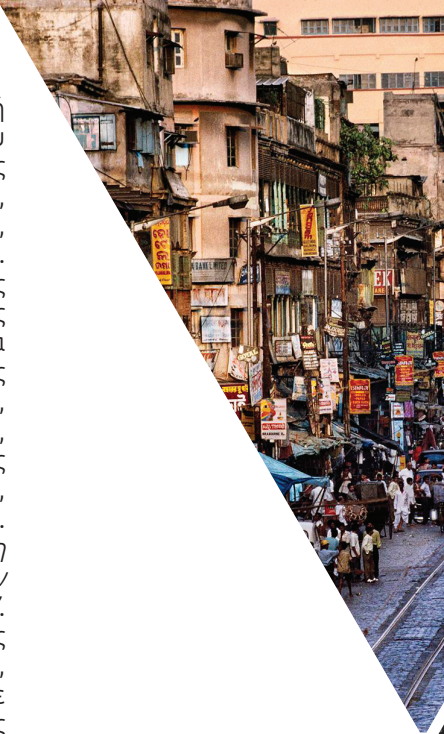
¹ Lefebvre, Henry (2007). Δικαίωμα στην Πόλη. Χώρος και Πολιτική, μετ. Β. Μπουρνιάκης, Εέκδοσις (2014), Επείσπερσφωρίδης Αθήνα, Αθήνα. [2015103]

Οι παραγκουπόλεις προβάλλουν μια κοινωνική ζωή πολύ πιο έντονη σε σχέση με αυτή που έχει διαμορφωθεί στις προαστιακές περιοχές μεγαλουπόλεων. Παρατηρείται πως οι κάτοικοι, παρόλο που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, διευθετούν πολύ αποτελεσματικά τον χώρο τους. Γίνονται δημιουργικοί, αν και βέβαια η ανάγκη τους ωθεί, και διαμορφώνουν ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς. Παρεμβαίνουν στον χώρο, αυθαίρετα αλλά σύμφωνα με τις ανάγκες και τις προτιμήσεις τους, δίνοντας του ζωή και χαρακτήρα. Αντιθέτως, στα ολοκαίνουρια συγκροτήματα των προαστίων, οι κάτοικοι τείνουν να εγκλωβίζονται στις οργανωμένες, αλλά απομακρυσμένες, συνθήκες, γειτονίες από τα κοινωνικά και αστικά δίκτυα. Η J. Jacobs² αναφέρει ότι: *“Οι πόλεις έχουν τη δυνατότητα να παρέχουν κάτι για όλους, μόνο εφόσον και μόνο όταν έχουν δημιουργηθεί από όλους”*. Προκύπτει, λοιπόν, το ερώτημα αν ο σχεδιασμός και η κατασκευή οργανωμένων συγκροτημάτων, μη βασισμένων στις ποικίλες ανάγκες της εκάστοτε κοινότητας αρκούν για να διαμορφωθούν νέες δομές συλλογικής συμβίωσης.

“Η αστική ανεπισημότητα συναντάται σε περιοχές όπου ο άτυπος παράγοντας είναι ήδη εδραιωμένος, οι υπηρεσίες εκλείπουν ή δεν υπάρχουν, οι κάτοικοι είναι αόρατοι στο νομικό πλαίσιο, και η ανομία είναι κοινός τόπος”.³ Η ανεπισημότητα αποτελεί την εξ ορισμού αστική κατάσταση στις πιο ραγδαία αναπτυσσόμενες πόλεις του κόσμου. Επίσης, η στάση των αρχών απέναντι στην ανεπισημότητα έχει αλλάξει. Όλο και περισσότεροι σχολιαστές, οικονομολόγοι και σχεδιαστές αντιλαμβάνονται την αμοιβαία και ευεργετική σχέση των ανεπίσημων με τα επίσημα συστήματα, συστήματα που διαγιγνώσκονται τώρα σαν να είναι αλληλοεξαρτώμενα. Ειδικά σε περιόδους ραγδαίας παγκόσμιας αστικοποίησης, που βαδίζει παράλληλα με την ανάπτυξη της αγοράς, ανεπίσημοι οικισμοί, μικτών χρήσεων και πυκνής δόμησης, προωθούν μια ανάμιξη επικαλυπτόμενων περιοχών οι οποίες ενδυναμώνουν τα κοινωνικά, οικονομικά και

2 αμερικανίδα συγγραφέας της πόλης και ακτιβίστρια.

3 Angelil, Mark & Hehl, Reiner (Ed.) (2012). *Informalize! Essays on the Political Economy of Urban Form Vol.4*. Berlin: Ruby Press. [σελ.144]

πολιτιστικά δίκτυα.

Αναγνωρίζοντας την ανεπισημότητα ως αστική κατάσταση, οι υπάρχουσες αρχές και ο ρόλος τους δοκιμάζονται, ενώ ταυτόχρονα ο κοινωνικός παράγοντας παρεμβαίνει άτυπα στην διαμόρφωση της πόλης, με έναν βιωματικό και πιο βιώσιμο τρόπο. Στο πλαίσιο στο οποίο οι επίσημες και οι ανεπίσημες πρακτικές αλληλοσυμπληρώνονται, προκειμένου να εξασφαλιστεί φυσική και οικονομική ανάταση, η ανεπισημότητα εκτός από διαδικασία, αναδύεται ως ένα μέσο το οποίο προβάλλει σχεδιαστική ενόραση. Οι υπάρχουσες δυναμικές του ανεπίσημου παράγοντα συντελούν σε αποτελεσματικές λύσεις, οι οποίες απαντούν στις ραγδαίες αλλαγές, εξομαλύνοντας την ανισότητα και την ποιότητα διαβίωσης. *Οι ομάδες ανομίας συγκροτούν ετεροτοπικούς χώρους, οι οποίοι τελικά ανακτώνται από την κυρίαρχη πρακτική⁴ ή τείνουν να ενσωματωθούν.*

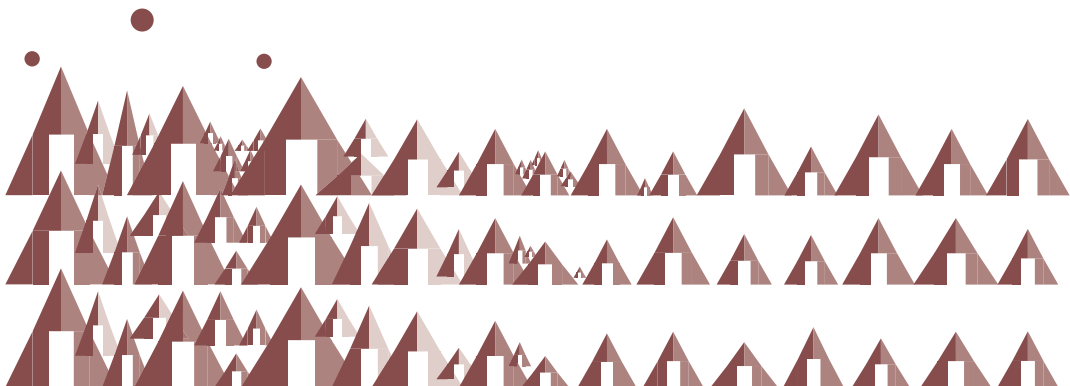
4 Harvey, David (2013). *Εξεγερμένες Πόλεις από το Δικαίωμα στην Πόλη και στην Επανάσταση της Πόλης*, μετ. Κ. Χαλμούκου, εισαγ. Κ. Χατζημιχάλης, επιμ. Θ. Ανδρίτσος Αθήνα: ΚΨΜ.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ

“Το να κατοικείς αποτελεί ένα τρόπο να υπάρξεις, ο τόπος κατοίκησης αποτελεί τόπο παραγωγής σχέσεων, δράσεων, κοινωνικών πρακτικών, αισθήσεων. Γιατί επιλέγοντας ένα τόπο, επιλέγουμε και έναν τρόπο επικοινωνίας με τους άλλους, επιλέγουμε έναν τρόπο κατοίκησης. Ο δημόσιος χώρος λειτουργεί και αυτός ως ένα είδος κατοικίας για τον άνθρωπο, ως τόπος συνάντησης, αναζήτησης – ανοιχτά δωμάτια μέσα στην πόλη, ως “ανοιχτές θέσεις” στο αστικό δίκτυο.”

M. Foucault

Ο δημόσιος χώρος είναι άμεσα συσχετισμένος με την κοινωνικοπολιτική κατάσταση της εκάστοτε κοινωνίας και τα πολιτισμικά της χαρακτηριστικά. Το ιδιωτικό και το δημόσιο καθίστανται στα άκρα ενός εννοιολογικού φάσματος με πολλές ενδιάμεσες αποχρώσεις. Μια τέτοια είναι η “συλλογική ιδιωτικότητα”, που μορφοποιεί ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της σχέσης δημόσιου – ιδιωτικού. Στην περίπτωση που αυτοί οι χώροι λειτουργούν ως περιοχές κατοικίας, υποδιαιρούνται σε υποενοότητες και χρησιμοποιούνται από συγκεκριμένες κατηγορίες κατοίκων. Σε τέτοιους ενδιάμεσους χώρους, τόσο ο σχεδιασμός, όσο και οι διαδικασίες κατοίκησης παίζουν σημαντικό ρόλο στη ρύθμιση της σχέσης ιδιωτικού – δημόσιου: ο σχεδιασμός επιδιώκει να τυποποιήσει αυτή τη σχέση ελέγχοντας συνολικά τα χαρακτηριστικά της και η κατοίκηση μόνιμα εναλλάσσει τα όρια της, είτε προς όφελος του ιδιωτικού, είτε της κοινής χρήσης.

Ιστορική αναδρομή & προβληματικές της κοινωνικής κατοίκησης

Για περισσότερο από έναν αιώνα, το ζήτημα της κοινωνικής κατοίκησης αποτελεί διεθνώς ένα από τα κεντρικά ζητήματα της πολιτικής και της ανάπτυξης, της πολεοδομίας και της αρχιτεκτονικής. *Η κοινωνική κατοικία ορίζεται ως η οργανωμένη στέγαση που παράγεται κατά κύριο λόγο από τους μηχανισμούς κρατικής παρέμβασης, με κριτήρια κοινωνικά.*¹ Με άλλα λόγια, η κατοικία αναγνωρίζεται ως θεμελιώδες κοινωνικό αγαθό, το οποίο το κράτος επιχειρεί να εξασφαλίσει σε κοινωνικά και οικονομικά ευπαθείς ομάδες.

Ιστορικά, από τα τέλη του 1^{ου} και 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου, με δεδομένες τις αστικές καταστροφές και τα προφανή προβλήματα, η κάλυψη των στεγαστικών ελλείψεων ανατέθηκε στο κράτος. Από το 1930, τέθηκαν σε εφαρμογή προγράμματα όπως το Housing Act στο Ηνωμένο Βασίλειο και το Nation Housing Act στις ΗΠΑ², ενώ από την δεκαετία του '60 και έπειτα οι κυβερνήσεις έδωσαν τέλος στις μεμονωμένες λύσεις κατοικιών και έκαναν προσπάθειες για την δημιουργία μια κοινωνικής συνοχής. Οι μοντερνιστικές λύσεις που υλοποιήθηκαν όμως, εμπόδιζαν την “διαμονή” του ανθρώπου καθώς βρισκόταν αντιμέτωπος με τα μεγάλα συγκροτήματα που χτίζονταν υπό την επίδραση του, κυρίαρχου τότε μπρουταλισμού³. Τη δεκαετία του '80 σηματοδοτήθηκε το τέλος της κοινωνικής κατοικίας, όπως την είχε οραματιστεί ο μοντερνισμός, και πλέον η εκμετάλλευση του οικοπέδου μεταφράστηκε αποκλειστικά σε ποσότητα κτισμένου χώρου. Οι ελεύθεροι χώροι ανάμεσα στα κτίρια εκφυλίστηκαν σε ακάλυπτους. Ακόμη και οι υπέρμαχοι της παράδοσης θέλησαν να αντιτάξουν στον θηριώδη μοντερνισμό και στην μεγάλης κλίμακας έργα ένα διαφορετικό είδος

1 Do.co.mo.mo__ (2006). 01. Τα τετράδια του Μοντέρνου. Πού είναι το Μοντέρνο, επιμ. Π. Τουρνικιώτης. Αθήνα: Futura.[σελ.69]

2 Housing Act στο Ηνωμένο Βασίλειο και το Nation Housing Act στις ΗΠΑ είναι τα πρώτα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής για την κατοικία. Χρονολογούνται το 1930 και 1934, αντίστοιχα.

3 Ο Μπρουταλισμός (στα αγγλικά Brutalism, γνωστός και ως New Brutalism-Νέος Μπρουταλισμός) ήταν αρχιτεκτονικό κίνημα που δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1950 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 με κέντρο την Αγγλία. Στόχος του ήταν η επιστροφή στις αρχές του φονξιοναλισμού και η αποτίναξη του ζυγού των κορυφαίων αρχιτεκτόνων της εποχής. Η μορφή των κτιρίων χαρακτηρίζεται από έντονη γραμμικότητα, ξεκάθαρα σχήματα, εμφανή υλικά και εκτεταμένη χρήση του σκυροδέματος.

17

αισθητικής της πόλης, με επίκεντρο την ανάπτυξη της τοπικής γειτονιάς και τον εξευγενισμό (gentrification)⁴ των παλιών περιοχών.

Η αποτυχία, όμως, αυτής της κοινωνικής κατοίκησης κατέληξε σε προβλήματα αστικής υποβάθμισης, κοινωνικού διαχωρισμού και γκετοποίησης. Αυτό συνέβη διότι οι άνθρωποι μεταφράστηκαν από το κράτος σε αριθμούς, καθώς αποτέλεσε τον ευκολότερο τρόπο μέσω του οποίου μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τον μεγάλο αριθμό ανθρώπων που είχαν ανάγκη για στέγαση. Η λεγόμενη “πολιτιστική δυναμική”⁵ των κοινωνικών ομάδων δεν είχε ποτέ τη δυνατότητα να εμπλέκεται στην λήψη των αποφάσεων. Ταυτόχρονα, η πολιτική εξουσία συχνά επιδίωκε – και επιδιώκει – να αναδιοργανώσει τις αστικές υποδομές και την αστική ζωή προσβλέποντας στον έλεγχο των ανήσυχων πληθυσμών. Ο C. Ward αναφέρει: “Το κράτος είναι η κύρια αρχή – μια αφαιρετική μεταμφίεση κάτι πραγματικού και δεν μπορεί να έχει πραγματική επαφή με την τσιμεντένια πραγματικότητα – τον άνθρωπο αυτό καθαυτό – που συμπεριφέρεται και χειραγωγεί σαν να ήταν κι αυτός μια αυθαιρεσία. Το σπίτι είναι ένας οργανισμός σε άμεση σχέση με τον άνθρωπο. Είναι το εξωτερικό του περιβάλλον, η επιβεβαίωσή του ως χώρος. Ωστόσο το σπίτι δεν μπορεί να έχει καμιά σχέση με τον κράτος, που αναγνωρίζει τον άνθρωπο ως αριθμό και όχι ως ατομικότητα.”⁶

Επίσημη & ανεπίσημη κατοίκηση

Μια αντιπαραβολή, λοιπόν, δημιουργείται ανάμεσα στη σχεδιαστική λογική των συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας (όπως τεκμαίρεται τόσο από τα σχετικά νομοθετήματα και τη διατυπωμένη λογική των διοικήσεων όσο

4 Όρος, ο οποίος χρησιμοποιείται από τον Ruth Glass το 1964, εκφράζοντας τη διαδικασία, κατά την οποία οι φτωχές εργατικές συνοικίες στο κέντρο της πόλης αναμορφώνονται μέσω της δράσης του κτηματικού κεφαλαίου, των μεσοαστών αγοραστών και ενοικιαστών ακινήτων και τον ιδιοκτητών γης και κατοικιών.

5 Όρος που έχει εκφραστεί από τον Paul-Henry Chombart de Lauwe, Γάλλος αστικός κοινωνιολόγος, επηρεασμένος από την σχολή του Σικάγο, από τους πρώτους εκφραστές του συμμετοχικού σχεδιασμού.

6 Ward C. (1984), *Housing: An Anarchist Approach*, London, Freedom press, [σελ.9]

και από την ανάλυση των ίδιων των σχεδίων) με τις επεμβάσεις των κατοίκων στα υλοποιημένα κτίρια. Οι επεμβάσεις αυτές έρχονται να επαναπροσδιορίσουν, την οργάνωση των κτιριακών τύπων, τις αρχιτεκτονικές μορφές και προδιαγραφές χρήσεων των προτεινόμενων χώρων, μια αναμέτρηση του συγννού σχεδιασμού με τη βιωματική διάσταση της κατοίκησης. Η κατοίκηση των συγκροτημάτων αναδεικνύει ως επίμαχα σημεία τις χωρικές μορφές – ταυτότητες των επεμβάσεων και τον αφηρημένα δημόσιο χαρακτήρα τους, είτε στην κατεύθυνση της ιδιωτικής ιδιοποίησης είτε στην κατεύθυνση της συλλογικής ιδιοποίησης, με την προοπτική της οργάνωσης μιας συλλογικής ιδιωτικότητας των κατοίκων. Απέναντι σε μια κρατική μηχανή που στήνει γκέτο, οι κάτοικοι και δημιουργούν γειτονιές. Κι αυτό, διότι ο σχεδιασμός μιας τυπολογίας και οι παραλλαγές στην εφαρμογή της, με τις υποστηρικτικές παραδοχές, δημιουργούν ένα πλαίσιο μελλοντικής χρήσης του χώρου, χωρίς όμως να είναι σε θέση να καθορίσει τη ζωή που θα εξελιχτεί στους πραγματικούς χώρους.

Μια συνέπεια της αποτυχίας των αρχών στην επίλυση του ζητήματος της κοινωνικής κατοίκησης είναι το self-build ή αυτοστέγαση. Είναι η απάντηση των ανθρώπων που έχουν ανάγκη για στέγαση και χτίζουν την κατοικία μόνοι τους. Ο Ward, στην καριέρα του, συνηγορούσε με την αυτοστέγαση και την θεωρούσε μια λύση στο πρόβλημα της κοινωνικής κατοικίας που ανατίθεται στο κράτος. Μια συντόμευση προς την επιτυχία της εκπλήρωσης της στέγασης παρακάμπτοντας εντελώς τις τοπικές αρχές. Αν το κράτος δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες του ατόμου, τότε το άτομο πρέπει να απελευθερωθεί μόνο του και να γίνει σχεδιαστής. Το αποτέλεσμα είναι μια κατοικία, η οποία αποτελεί μία *έκφραση του ατόμου αυτού καθεαυτού, και θα είναι το μεγαλύτερο πρότυπο που μπορεί να φιλοδοξεί*⁷. Η διαμόρφωση νέων δομών συλλογικής συμβίωσης είναι εφικτή. Δεν μπορεί όμως να θεωρείται δεδομένη καθώς προϋποθέτει πλέον τη βούληση και την ενεργό συμμετοχή των πολιτών.

7 Broome, J and Richardson, R (1996), *The Self-Build Book: how to enjoy designing and building your own home*, Devon, Green Earth Books , [σελ.19]

Η κατοίκηση μεταμορφώνει και πλάθει τον χώρο μεταθέτοντας ή τροποποιώντας τα όρια ιδιωτικού και δημοσίου, επίσημου και ανεπίσημου, ενώ παράλληλα γεννά συγκεκριμένες και υλοποιημένες επεμβάσεις στον χώρο. Για να μπορέσει κανείς να κατανοήσει τη λογική τους πρέπει αναγκαστικά να τις παρατηρήσει με συγκεκριμένο τρόπο, ως μεμονωμένες. Είναι εναρκτήριες δράσεις της “πολιτιστικής δυναμικής” της κοινωνίας και, επομένως της συμμετοχικότητας στο σχεδιασμό και στις χρήσεις της κατοικίας και της γειτονιάς. Οι συνέπειές τους είναι σημαντικές για το σύνολο της οργάνωσης και τα χαρακτηριστικά τους βρίσκονται ακριβώς σε εκείνα τα σημεία που ο σχεδιασμός αναδεικνύει ως σημεία – αρθρώσεις της συνολικής οργάνωσης.

Η πλειοψηφία των αρχών, όμως, δεν προβλέπει ποτέ για περισσότερο από ένα σύντομο χρονικό διάστημα. Σε συνδυασμό με την πολιτική πίεση να είναι φαινομενικά όσο το δυνατό περισσότερο αποδοτική, οι φορείς, συνήθως αποχωρούν από τις συμμετοχικές διαδικασίες σχεδιασμού. Η πολιτική της κοινωνικής κατοικίας καθρεφτίζει τις κυρίαρχες πολιτικές της αντίστοιχης περιόδου, οι οποίες μετέχουν στην διαμόρφωση της κοινωνικής αναπαραγωγής, ιδιαίτερα των “ασθενών” στρωμάτων. Παρ’ όλα αυτά, η “πολιτιστική δυναμική” των κοινωνικών ομάδων, όπως προαναφέρθηκε, είναι υπαρκτή, ανανεωτική και καταφέρνει μερικές φορές να αντιστέκεται στη χειραγώγηση και στην επιβολή γνωστών στερεοτύπων και προτύπων. Παρεμβαίνει, τελικά, λιγότερο ή περισσότερο σιωπηρά, στον σχεδιασμό και στη χρήση του περιβάλλοντος. Στις περισσότερες περιπτώσεις αυτή η δυναμική εμφανίζεται δημιουργική και πρωτότυπη, φέροντας την προσωπική σφραγίδα του κάθε χρήστη πάνω στον χώρο του, καταδεικνύοντας την οικειοποίηση. Οι επεμβάσεις των κατοίκων, από κοινού ή μεμονωμένα, μπορεί να αμφισβητούν σε ορισμένες περιπτώσεις τη σαφήνεια, λειτουργική και συμβολική, του ορίου του ιδιωτικού χώρου. Συχνά, όμως, εντείνουν τη σχεδιαστική επιλογή της αυτοτέλειας του ιδιωτικού χώρου-διαμερίσματος, προσθέτοντας στους αυτοτελείς αυτούς κόσμους στοιχεία

διαφοροποίησης και εξατομίκευσης. Κατά μια έννοια, αυτό αποτελεί ενίσχυση της αρχικής σχεδιαστικής επιλογής που διακρίνει με σαφήνεια την ιδιωτική από τη δημόσια επικράτεια, παρότι παραβιάζει τη σχεδιασμένη επαναληψιμότητα και ομοιομορφία, που αποτελεί κυρίαρχη επιλογή στα περισσότερα συγκροτήματα. Η συμμετοχή της κοινωνίας στη λήψη σχεδιαστικών αποφάσεων ουσιαστικά αντικατοπτρίζει την αναγκαιότητα για έλεγχο. Ο Ward ενθάρρυνε την ιδέα του ελέγχου από τον κάτοικο:

“Δίνοντας στον χρήστη τη δύναμη να ελέγχει τις αποφάσεις σχετικά με τον σχεδιασμό του περιβάλλοντός του μπορεί να είναι πολύ επικερδές για την ατομική και κοινωνική ευεξία, ενώ αρνούμενος στον χρήστη το δικαίωμα της συμμετοχής μπορεί να είναι επιβλαβές για την ατομική εκπλήρωση. Δίνοντας στον χρήστη το έλεγχο μέσω της συμμετοχής στον τομέα των δημόσιων κατοικιών μπορεί να κοστίζει πιο πολύ βραχυπρόθεσμα, άλλα μακροπρόθεσμα, δημιουργώντας ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο οι άνθρωποι μπορούν να είναι ικανοποιημένοι για κάθε μέρα της ζωής τους, θα είναι διατεθειμένοι να μείνουν στον τόπο τους για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, πράγμα το οποίο έχει μικρότερη επιρροή στην οικονομία από το να κατεδαφίζουν ή να χρειάζονται εκ των υστέρων άλλη στέγαση μετά από 20 ή 30 χρόνια.”

Μέσα στους μετασχηματισμούς της κοινωνικής ζωής, δημιουργείται το ερώτημα αν οι πάσης φύσεως πιέσεις που προέρχονται από τις «κυρίαρχες ομάδες» και την κρατική εξουσία, υπερισχύουν πάντοτε σε σχέση με τις δυνατότητες αντίδρασης, αντίστασης και έκφρασης, των «μειονεκτουσών ομάδων». Ή μήπως στις κοινωνικές ομάδες των νέων, των μεταναστών, ή στις οποιασδήποτε μορφής αυθόρμητα συνιστώμενες κοινωνικές ομάδες, μπορεί να ανιχνευθεί κάποια καινούρια δυνατότητα έκφρασης, αντίδρασης, δραστηριοποίησης, διεκδίκησης, σχεδίου για δράση, που τείνει να αναδειχθεί ως κάτι το νέο και καινοτόμο; Σε ότι αφορά το χτισμένο περιβάλλον, πολλές είναι οι σύγχρονες πεποιθήσεις προς την κατεύθυνση της προβληματικής των πολεοδόμων, των

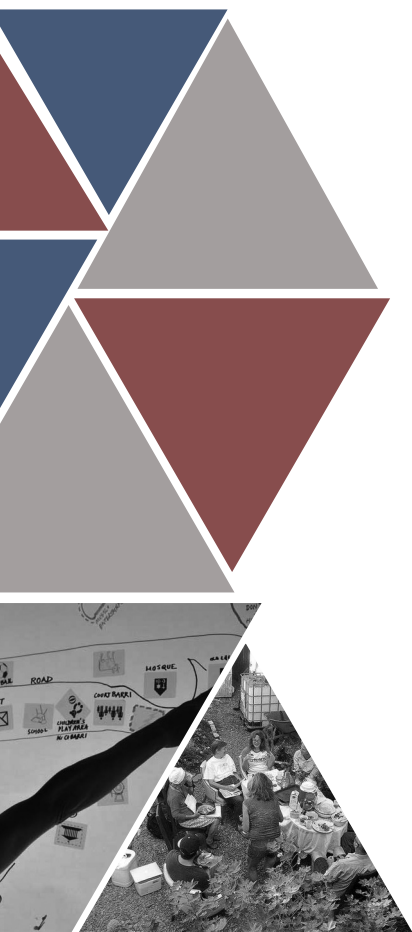
κοινωνιολόγων, των αρχιτεκτόνων και των λοιπών προγραμματιστών της οργάνωσης του χώρου. Σύμφωνα μ' αυτές, η κουλτούρα των ατόμων (με την ευρεία έννοια που της δίνει η ανθρωπολογία και η κοινωνιολογία) και το «αίσθημα ζωής» τους, πρέπει να υπερισχύσουν και να παρέμβουν στους απρόσωπους οικονομικούς και τεχνολογικούς μετασχηματισμούς και στις τεχνοκρατικές διαδικασίες της ανάπτυξης, ως αντίδοτο και ως δυνατότητα εξόδου από την κρίση της πόλης.

Δημιουργία κοινωνών

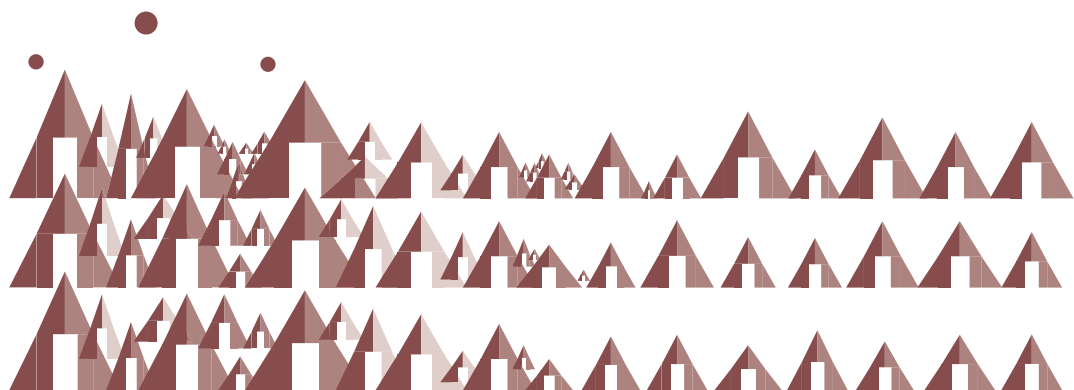
Μια πιο εξωστρεφής προσέγγιση φαίνεται να είναι απαραίτητη, όσον αφορά νέες συνεργασίες στον τομέα του σχεδιασμού των πόλεων, των κοινωνικών κατοικιών, καθώς και των δημοσίων χώρων. Ένα άνοιγμα της ζωής της πόλης σε πρωτοβουλίες όλων των μελών της αστικής κοινότητας, ενεργοποιώντας την κοινοτική συμμετοχή και την διακυβέρνηση. Αυτό το άνοιγμα θα θέσει την πόλη στην υπηρεσία του ανθρώπου, με σκοπό τον εξανθρωπισμό της, δηλαδή τον εκδημοκρατισμό της. Πρέπει να τονιστεί πως από πλευράς διοίκησης, οι τοπικές θεσμοθετημένες αρχές δεν εκπροσωπούν την μοναδική εξουσία της πόλης, καθώς μέσα σε αυτή εντάσσονται πολλές διαφορετικές κοινωνικές ομάδες με διαφορετικές ανάγκες. Στόχος είναι να ευαισθητοποιηθούν μεγάλα τμήματα του αστικού πληθυσμού και να δραστηριοποιηθούν οι ερευνητές, οι επιστήμονες, οι τεχνικοί από κοινού με τον χρήστη, τον κάτοικο, τον περιπατητή, τον μαθητή, τον εργαζόμενο, έτσι ώστε να εισαχθεί ο ίδιος ο πολίτης στις διαδικασίες των αποφάσεων για το περιβάλλον του, για το σπίτι του, για τον τόπο δουλειάς του, για την πόλη του. Επομένως, μπορεί να υπάρξει μια κοινωνική πρακτική για την ανάδειξη των κοινωνών, που θα καθιερώνει μια κοινωνική σχέση με ένα κοινό, οι χρήσεις του οποίου είναι είτε περιορισμένες σε μια κοινωνική ομάδα ή μερικώς ή πλήρως ανοιχτές σε όλους ανεξαιρέτως.

Τέλος, με ένα πιο πλούσιο συνδυασμό μέσων,

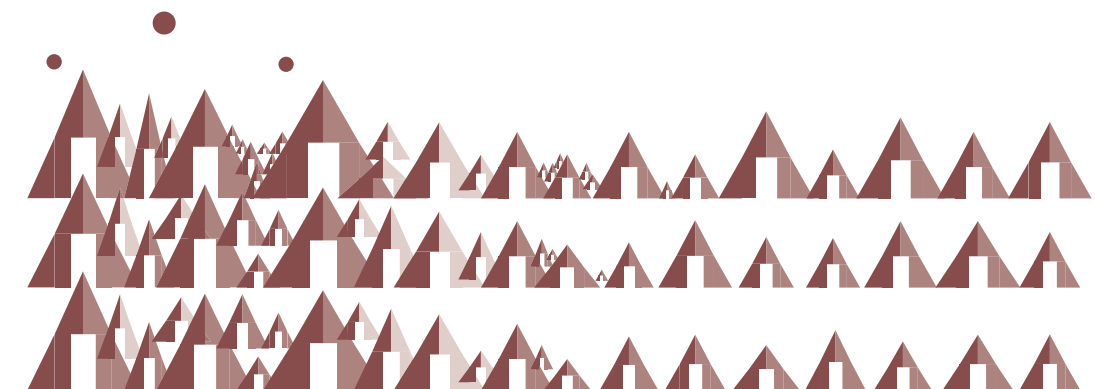
όπως προσδιορίζει η E. Ostrom¹: “όχι μόνο δημοσίων και ιδιωτικών, αλλά επίσης συλλογικών και συνεταιριστικών, ιεραρχικών και οριζόντιων, αποκλειστικών και ανοιχτών – θα διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στην εξεύρεση τρόπων οργάνωσης”. Αν το κράτος με την σημερινή έννοια περιοριστεί, θα δημιουργηθεί μια νέα θεωρία κοινών. Αυτή της αυτοοργάνωσης των πληθυσμών, έτσι ώστε να διαθέτουν τα δικά τους κοινά, επαναδιεκδικώντας την πόλη με αντικαπιταλιστικούς όρους. Μια διαμάχη της αρχιτεκτονικής “από τα κάτω” με αυτή “από τα πάνω”.

¹ Αμερικανίδα πολιτική οικονομολόγος, καθηγήτρια στα πανεπιστήμια Indiana University, Arizona State University, Virginia Tech, UCLA

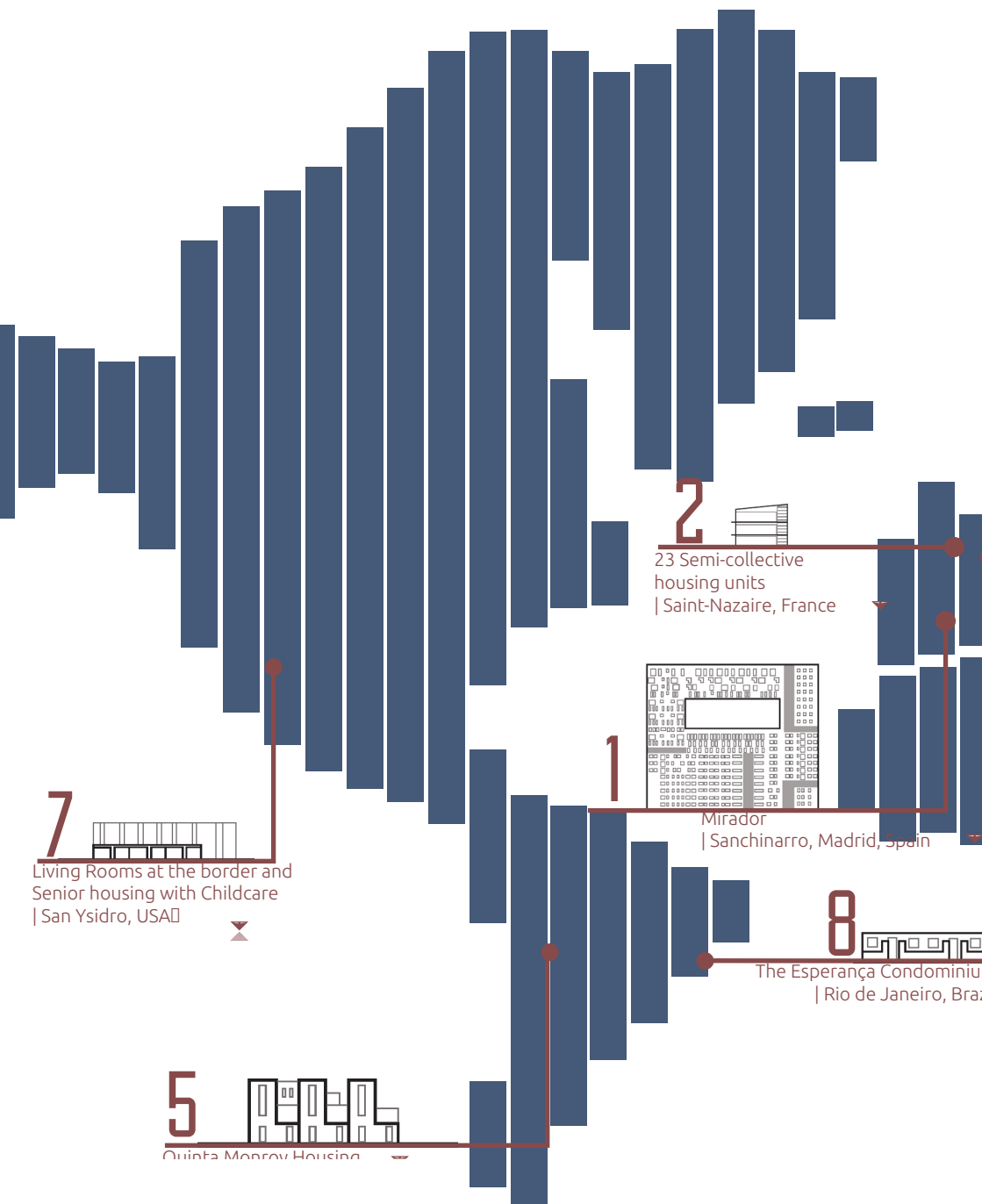

ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ

Τα παραδείγματα που θα παρατεθούν δεν ταυτίζονται μεταξύ τους. Ο χαρακτήρας καθενός διαμορφώνεται, αφενός, βάση των συγκεκριμένων συνθηκών σε τοπικό επίπεδο και, αφετέρου, ανάλογα με τη σχέση αρχιτέκτονα – χρήστη. Στην προσπάθεια να αναγνωστεί πλήρως το ζήτημα, η επιλογή των παραδειγμάτων έγινε έτσι, ώστε να αντιστοιχούν σε περιοχές ποικίλων πολιτικό – κοινωνικό - οικονομικών συνθηκών. Παρουσιάζεται, λοιπόν, η αντιμετώπιση του ζητήματος τόσο στον “δυτικό”, όσο και στο αποκαλούμενο “αναπτυσσόμενο” κόσμο, και διαπιστώνεται πως στην εποχή της κρίσης, η ανάγκη της αναγνώρισης των προβλημάτων και τον προοπτικών της κοινωνικής κατοικίας γίνεται επιτακτική. Η σειρά παρουσίασης των περιπτώσεων γίνεται με μια υποκειμενική κατάταξη, με αφετηρία τις περισσότερες “top down” και καταλήγοντας στις περισσότερες “bottom up”, αναδεικνύοντας τους ποικίλους τρόπος αντιμετώπισης, ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες και ανάγκες.

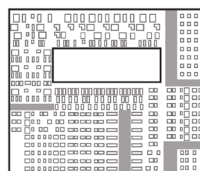

2

23 Semi-collective
housing units
| Saint-Nazaire, France

1

Mirador
| Sanchinarro, Madrid, Spain

8

The Esperança Condominium
| Rio de Janeiro, Brazil

7

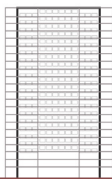
Living Rooms at the border and
Senior housing with Childcare
| San Ysidro, USA

5

Quinta Monroy Housing

4

Transformation of Tour Bois-le-Prêtre
| Paris, France

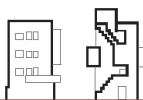
6

Self construction Market-DHS
| Mangolpuri, Delhi, India

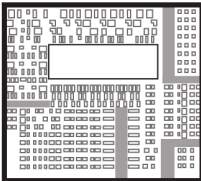
3

Housing for the fishermen
| Tyre, Lebanon

1

Mirador Housing

SANCHINARRO

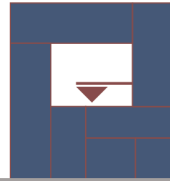

ΑΝΕΠΙΣΗΜΗ ΠΟΛΗ

έξαρση
αγοράς κατοικίας
νεόδμητη πόλη
άδειοι δρόμοι

κλασική τυπολογία
συλλογικής
κατοίκησης

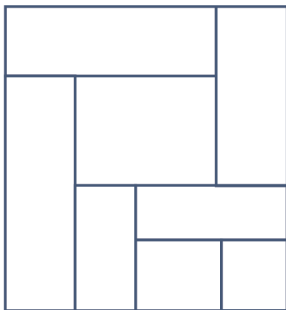

τοπόσημο πείραμα
συλλογικής
κατοίκησης

2001-2005

40m

=165

9 τύποι κατοικιών

κόστος κατοικίας πολύ
υψηλό

πλατεία εκτεθειμένη σε
καιρικές συνθήκες

δύσκολη πρόσβαση

ανεπιθύμητοι επισκέπτες

2015

Το συγκρότημα κατοικιών Mirador βρίσκεται στο Sanchinarro, μια νεόδμητη περιοχή στα περίχωρα της Μαδρίτης με “τυποποιημένα” συγκροτήματα κατοικιών και έρημους αυτοκινητόδρομους., η οποία εντάχθηκε στο σχέδιο πόλης το 1997 και οριζόταν ως περιοχή πυκνής δόμησης. Σκοπός ήταν να φιλοξενήσει 14.000 κατοικίες, μολονότι μέχρι σήμερα έχει δομηθεί στο μισό. Η περιοχή αυτή αντιπροσωπεύει ένα παράδειγμα αλόγιστης εξάπλωσης της πόλης, με επίσημους όρους, λόγω της έξαρσης αγοράς κατοικίας. Ο δήμος της Μαδρίτης, στο πλαίσιο της πολιτικής για την κοινωνική κατοικία, ανέθεσε στους αρχιτέκτονες B. Lleo και MVRDV, τη δημιουργία του εν λόγω συγκροτήματος.

Οι αρχιτέκτονες, αναγνωρίζοντας το πρόβλημα της κοινωνικής κατοίκησης, εστίασαν στην τυπολογία που έχει εδραιωθεί, επιλέγοντας – κυριολεκτικά – να την μεταστρέψουν, έτσι ώστε οι κατοικίες να οργανώνονται κατακόρυφα, σε εικοσιένα ορόφους. Το συγκρότημα Mirador έχει συνολική έκταση 18.300 τμ. και 165 διαμερίσματα, τα οποία χωρίζονται σε εννιά διαφορετικές και διακριτές τυπολογίες. Έτσι, επιτυγχάνουν την υψηλή πυκνότητα με ένα πολυώροφο κτίριο, αλλά με μια μορφολατρική επιτήδευση. Συχνά οι νέες χωρικές στρατηγικές της πρωτοπορίας κρίνονται μόνον ως προς την εικονική – μορφολογική τους διάσταση παρά τη θεωρητική τους υποστήριξη ως εικονοκλαστικών μηχανισμών. Γεγονός που ενισχύεται από τα μέσα προώθησης της εικονικής τους διάστασης. Οι στρατηγικές αυτές του αρχιτεκτονικού star system στοιχίζουν στην δυνατότητα τους να αναπτύξουν μια κριτική απόσταση στα μεσοδιαστήματα των κυρίαρχων μορφών αστικοποίησης.¹

Επιπλέον, στην προσπάθεια αποφυγής της εσωστρέφειας και της μονοτονίας στο μέχρι τότε σχεδιασμό κοινωνικών κατοικιών, αντί της “κοινόχρηστης αυλής”, διαμορφώνεται μια κοινόχρηστη πλατεία – παρατηρητήριο σε ύψος 40μ. Με μία κριτική ματιά, η πλατεία

1 Χατζησάββα, Δήμητρα (2001), *Χαρτογραφώντας νέες εννοιολογικές και χωρικές στρατηγικές της σύγχρονης αρχιτεκτονικής*. Εισήγηση στο 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρείας.

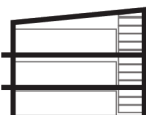

φαίνεται να απαντάει άστοχα στο σχόλιο της εξωστρέφειας, καθώς η κλίμακα σε σχέση με αυτή του επισκέπτη ενισχύει το αίσθημα του ανοίκειου, απομακρύνοντάς τον. Ακόμα, το συχνό φαινόμενο παρουσίας επισκεπτών, οι οποίοι δεν σχετιζόταν με την κατοικία, επηρέαζε την συνοχή του πλήθους και την ιδιωτικότητα των ενοίκων. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την δύσκολη πρόσβαση, οδήγησαν στην από-μαζικοποίηση της και εν τέλει, στο κλείσιμο της.

Η ιδιόμορφη αυτή λύση που δίδεται, μπορεί να καταγράφεται σε όλα τα αρχιτεκτονικά περιοδικά της εποχής σαν μια “νέα εποχή για την κοινωνική κατοίκηση”, αλλά επί της ουσίας δεν ανταποκρίνεται στα προβλήματα κατοίκησης σε έναν τέτοιο χώρο. Θα μπορούσε να γίνει ο ισχυρισμός πως και οι ίδιοι οι αρχιτέκτονες του συγκροτήματος αντιλήφθηκαν την αποτυχία του πειράματός τους, εφόσον πέντε χρόνια αργότερα, όταν τους ζητήθηκε να σχεδιάσουν ένα νέο συγκρότημα κατοικιών στην ίδια περιοχή η προσέγγισή τους ήταν τελείως διαφορετική.²

² Αναφορά στο συγκρότημα κατοικιών CELOSIA, που αντιμετωπίζεται βάση της κλασσικής τυπολογίας κοινωνικής κατοικίας, όπου κατοικίες στοιχίζονται σε ορόφους γύρω από ένα εσωτερικό αίθριο, και επιπλέον αντιμετωπίζεται πιο συντηρητικά τα ζητήματα κλίμακας.

2

23 Semi-collective housing units

T R I G N A C

έξαρση
αγοράς κατοικίας
νεόδμητη πόλη
άδειοι δρόμοι

ΑΝΕΠΙΣΗΜΗ ΠΟΛΗ

GARDENS

2010

κτίριο

υλικά

3

23

5 τύποι κατοικιών

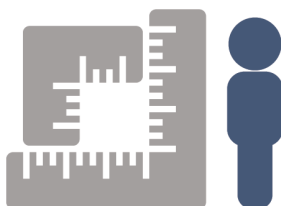
κόστος 5€/τμ <
κάτοικοι ικανοποιημένοι

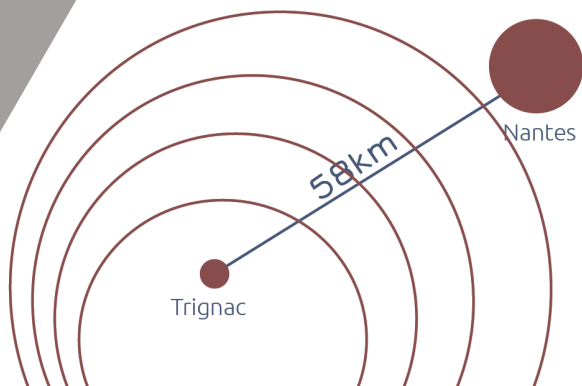
ποιότητα / οικονομία

αναλογία κλίμακας

περιοχή απομακρυσμένη από αστικές
παροχές

2. Συγκρότημα 23 ημι-συλλογικών κατοικιών στο Trignac

Το Trignac, αντίστοιχα με το Sanchinarro στην Ισπανία, είναι νεόδμητη πόλη στη δυτική Γαλλία, εύθραυστη, με χαρακτηριστικά *μη-τόπου*¹, αποτέλεσμα, και αυτή, της έξαρσης αγοράς κατοικίας. Προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί το κόστος, επιλέχθηκε η χωροθέτηση στην συγκεκριμένη περιοχή, όπου όχι μόνο υπολείπεται αστικών υποδομών, αλλά και απέχει πολύ από το πλησιέστερο αστικό κέντρο, δυσαρεστώντας τους κατοίκους και αποκόποντάς τους από το κοινωνικό σώμα.

Το 2010, η υπεύθυνη δημόσια εταιρία για το οικιστικό περιβάλλον της Γαλλίας, αναθέτει στους αρχιτέκτονες A. Lacaton και J. P. Vassal, τον σχεδιασμό μιας κοινωνικής κατοικίας, βιοκλιματικής και οικονομικής. Οι αρχιτέκτονες σχεδιάζουν 3 όγκους, τριών ορόφων ο καθένας, που στο σύνολό τους συμπεριλαμβάνουν 23 διαμερίσματα, τα οποία εκτονώνονται σε κοινόχρηστο υπαίθριο χώρο. Γίνεται προσπάθεια να επιτευχθεί υψηλή ποιότητα με χαμηλό κόστος, σε συνδυασμό με την δημιουργία ενός κτιρίου χαμηλής ενεργειακής κατανάλωσης. Έμφαση δίνεται στις βιοκλιματικές γυάλινες όψεις, προκειμένου να εξασφαλισθούν συνθήκες θερμικής και οπτικής άνεσης για τους κατοίκους, αλλά και στη διαμόρφωση θερμοκηπίων, δημιουργώντας ιδιωτικούς κήπους. Τα υλικά που επιλέγονται ακολουθούν επίσης τον κεντρικό άξονα αποφάσεων, οικονομικά και φιλικά προς το περιβάλλον και τον κάτοικο.

Η διάσπαση των κατοικιών σε τρεις επιμέρους όγκους επιτυγχάνει μια ομαλή σχέση με την ανθρώπινη κλίμακα. Το πρόβλημα της μονοτονίας στις τυπολογίες των κατοικιών, αντιμετωπίστηκε με τον ορισμό πέντε τύπων κατοικίας οι οποίοι απαρτίζονται από ευμετάβλητα τμήματα, ώστε να καλύπτονται οι ποικίλες ανάγκες της σύγχρονης οικογένειας. Παρόλο το κόστος της κατασκευής, οι κάτοικοι μένουν ικανοποιημένοι από το τελικό κόστος της κατοικίας τους.

Η προσέγγιση σχεδιασμού στο συγκεκριμένο

¹ Μετάφραση του όρου *non-places*, που εισήγαγε ο Γάλλος ανθρωπολόγος Marc Augé το 1995 στο βιβλίο *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*

παράδειγμα χαρακτηρίζεται “top down”, αλλά οι σύγχρονες ανάγκες κατοίκησης αντιμετωπίζονται με ευαισθησία. Μέσω του βιοκλιματικού σχεδιασμού και της επιλογής υλικών, επιτυγχάνεται το χαμηλό ενεργειακό κόστος, το οποίο αποφορτίζει οικονομικά τους κατοίκους. Αυτό που μπορεί να θεωρηθεί ως αρνητικό σε αυτή την επέμβαση, είναι ότι οι κατοικίες απευθύνονται σε οικογένειες που ανήκουν τουλάχιστον στην μεσαία τάξη και με αυτόν τον τρόπο, αν και αναβαθμίζεται το ζήτημα της κατοικίας, σίγουρα δεν επιλύεται.

3

Housing for the fishermen

T Y R E

ιστορική πόλη
κοινότητα ψαράδων
άτυπη κατοίκηση

ΑΝΕΠΙΣΗΜΗ ΠΟΛΗ

ΘΕΛΟΥΜΕ ΚΑΛΥΤΕΡΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ!!

1998 - 2008

συνεταιρισμός ψαράδων
Al Baqaa

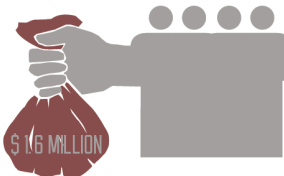

Lebanese Association
for Rural Development

65,000 τ.μ

80

\$ 16 MILLION

3 τύποι κατοικιών

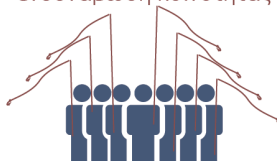

ισότιμοι 86τμ
αποφυγή ιεραρχιών

κόστος 0€/τμ <
κάτοικοι ικανοποιημένοι

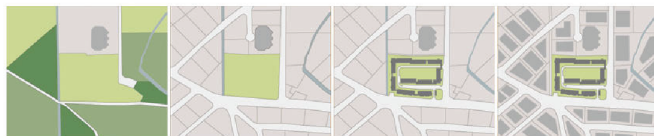
συνεταιρισμός >
ενδυνάμωση κοινότητας

ζωντανός υπαίθριος χώρος
αναγκαίος > παράδοση εξωστρέφειας

διαμόρφωση γειτονιάς -
διαμόρφωση κουλτούρας οργανωμένης δόμησης

εξελικτικό διάγραμμα περιοχής

χρονοβόρα διαδικασία
λόγω διαπραγματεύσεων

3. Συγκρότημα κατοικιών για τους ψαράδες της Τύρου

Η Τύρος, πάλαι ποτέ σημαντικό λιμάνι των Περσών, στις μέρες μας είναι συνοικία ψαράδων, με εμφανείς τις πληγές από τους πολέμους, και τις συνέπειες τους να μετουσιώνονται στην καθημερινότητα της κοινότητας σε οικονομική δυσχέρεια. Το 1984 εξαιτίας του εμφυλίου, συμπεριλήφθηκε στην λίστα παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO, όπου προβλεπόταν η απομάκρυνση των ψαράδων από το κτίριο, το οποίο πλαισίωνε την ακτή και χρησιμοποιούσαν ως κατοικία τους. Τέθηκε, λοιπόν, ζήτημα μετεγκατάστασης τους σε νέες κατοικίες, και χωρίς αυτές να τους παρασχεθούν, οδηγήθηκαν σε λύσεις άμεσων και πρόχειρων καταλυμάτων. Καθώς οι τοπικές αρχές απείχαν, η εξάπλωση της συγκεκριμένης περιοχής έγινε με άτυπα μέσα.

Απέναντι στο αίσθημα του βιοπορισμού, οι ψαράδες συσπειρώνονται, ιδρύουν τον συνεταιρισμό "Al Baqa'a" και διεκδικούν καλύτερες συνθήκες κατοίκησης από τις τοπικές αρχές. Συνεργαζόμενοι με την ένωση για την αγροτική ανάπτυξη¹ στο νότιο Λίβανο, καταφέρνουν η ελληνορθόδοξη αρχιεπισκοπή της Τύρου να δωρίσει οικόπεδο 65.000 τμ. και να συγκεντρώσουν το ποσό των 1.600.000€ από δωρεές. Έτσι, χρηματοδοτείται το πρόγραμμα κατοίκησης και ανατίθεται στον αρχιτέκτονα H. Sarkis. Ο τελευταίος βρίσκεται σε διαρκή συνεννόηση με τον συνεταιρισμό, προκειμένου να καταφέρει να καλύψει επιτυχώς τις ανάγκες τους και, εν τέλει, δημιουργεί ένα ζωντανό και σύγχρονο συγκρότημα 80 κατοικιών, διατηρώντας την κουλτούρα της εξωστρέφειας που είχε διαμορφωθεί στην περιοχή. Βασική απαίτηση του συνεταιρισμού ήταν η ισοτιμία των μονάδων, προκειμένου να αποφευχθούν οι ιεραρχίες, και έτσι οι κατοικίες διαμορφώνονται σε τρεις διαφορετικούς τύπους των 86τμ. Οι υπαίθριοι κοινόχρηστοί χώροι, κομμάτι της καθημερινότητας των κατοίκων της πόλης, χρησιμεύουν ως πλατφόρμα ανάπτυξης άλλων παραγωγικών, κοινωνικών, καθώς και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων.

Το αρχιτεκτονικό αποτέλεσμα, αφορά και πάλι μια

¹ Association for Rural Development

31

“top down” σχεδιαστική επίλυση, αλλά σίγουρα με κοινωνικό πρόσημο. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα παρατηρείται πως ο αρχιτέκτονας συνδυάζει την αρχιτεκτονική, τον αστικό σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική τοπίου, με τον συμμετοχικό σχεδιασμό, την κοινωνικοπολιτική και την εθιμοτυπική ανάγνωση της περιοχής. Σε σχέση με τον σχεδιασμό του κτιρίου, “δανείζεται” χαράξεις, σύμφωνες με την άναρχη δόμηση της περιοχής, ενώ σε επίπεδο όψεων, αλλά σε σχέση με τον περιβάλλοντα χώρο, δίνει ένα παράδειγμα οργανωμένης δόμησης, με ζωντανό υπαίθριο πυρήνα. Διαμορφώνεται έτσι ένα σύμπλεγμα κατοικιών, που όχι μόνο κρίνεται ως επιτυχημένο, αλλά αποτελεί και παράδειγμα προς μίμηση για την περαιτέρω δόμησης της περιοχής. Αρνητικό αντίκτυπο στο συγκεκριμένο παράδειγμα έχει η πλήρης αδιαφορία των τοπικών αρχών, οι οποίες αποτελούν σχεδόν τροχοπέδη, εφόσον η διαδικασία λήψεως αποφάσεων απέβη εξαιρετικά χρονοβόρα, καθυστερώντας την εξέλιξη του έργου.

32

4

Transformation of Tour Bois-le-Prêtre

P

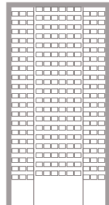
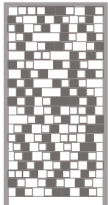
A

R

S

ΑΝΕΠΙΣΗΜΗ ΠΟΛΗ

1962

1981

2011

96

3.560 τ.μ.

33

35

ανακαίνιση >
μείωση ενεργειακού
κόστους κτιρίου

αύξηση χώρου κατοικιών

οι ένοικοι παρέμειναν εντός των κατοικιών
τους κατά την διάρκεια των εργασιών

αποφυγή πολυδάπανης
κατεδάφισης
πύργος > τοπόσημο

αύξηση ενοικίων

4. Μετασχηματισμός του πύργου Bois-le-Pretre

Ο 16όροφος πύργος Bois-le-Pretre, είναι ένα κτίριο κοινωνικής κατοικίας που δεσπόζει στο κέντρο του Παρισιού από το 1962. Το 1981, έρχεται να μετασχηματιστεί, αλλάζοντας όψη προκειμένου να αυξηθούν οι ανάγκες μόνωσης. Το 2005 προκηρύσσεται διαγωνισμός από την κυβέρνηση της Γαλλίας και το γραφείο κοινωνικής κατοικίας του Παρισιού, με σκοπό να δοθεί λύση σχετικά με το συγκεκριμένο κτίριο και τις υποβαθμισμένες συνθήκες ζωής των κατοίκων, ακόμη και αν για αυτό προβλεπόταν η κατεδάφιση του. Νικητές του διαγωνισμού αναδεικνύονται οι αρχιτέκτονες F. Druot, A. Lacaton και J. P. Vassal, οι οποίοι το 2011 αναλαμβάνουν τον δεύτερο μετασχηματισμό του πύργου.

Σε συνεχή συνεννόηση με τους κατοίκους, καταλήγουν σε μία λύση όπου αποφεύγεται, όχι μόνο η κατεδάφιση του, αλλά και η μετεγκατάσταση των κατοίκων κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης. Επεκτείνουν περιμετρικά το κτίριο κατά 3μ. και μετασχηματίζουν την όψη, ενώ ταυτόχρονα διευκολύνουν την κατακόρυφη κίνηση προσθέτοντας δύο επιπλέον ανελκυστήρες. Έτσι, προστίθενται 3.560τμ. στο συνολικό εμβαδόν, με το νέο διάφανο κέλυφος να διαμορφώνει συνθήκες θερμικής και οπτικής άνεσης για τους κατοίκους, και να διευκολύνει την κατακόρυφη βλάστηση σε όλες τις εποχές.

Η συγκεκριμένη αντιμετώπιση έχει στοιχεία και από τις δύο σχεδιαστικές προσεγγίσεις, εφόσον οι αποφάσεις λήφθηκαν σε συνεργασία με τους κατοίκους. Κάποιοι εκ των κατοίκων, διαμένον στο κτίριο από το 1962, επομένως η βιωματική εμπειρία τους στον χώρο απέβη βοηθητική για τους αρχιτέκτονες. Οι τελευταίοι, μέσω της τεχνογνωσίας τους βοήθησαν στο να υλοποιηθεί ένα κτίριο με χαμηλό ενεργειακό κόστος και να επιτευχθεί η ομαλή διαμονή των κατοίκων κατά την εξέλιξη των εργασιών. Αποφεύγοντας την ενδεχόμενη κατεδάφιση, οι αρχιτέκτονες, πέτυχαν, όχι μόνο να διατηρηθεί το τοπόσημο αυτό στην κορυφογραμμή του Παρισιού, αλλά και να μειωθεί το κόστος των εργασιών στο μισό.

36

37

5

Quinta Monroy Housing

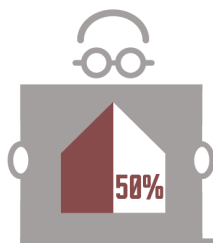

I Q U I Q U E

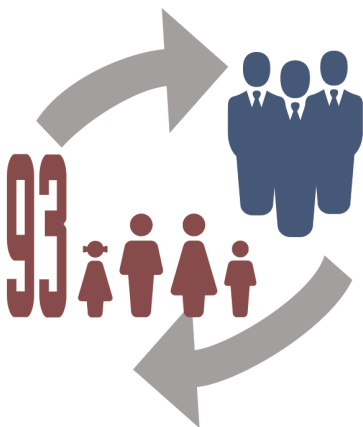

ΑΝΕΠΙΣΗΜΗ ΠΟΛΗ

νομιμοποίηση &
επανεγκατάσταση
παράνομης
κατοίκησης

παραμονή
σταδίκτυα
της πόλης

100

\$750,000

δύκολο 50% >
χρηματοδότηση
+
τεχνογνωσία

εύκολο 50% >
ανάλογα με την οικονομική
κατάσταση του κατοίκου
+
εξατομίκευση παρεμβάσεων

με την πάροδο του χρόνου η αξία της κατοικίας
ανεβαίνει

υπαίθριος κοινόχρηστος χώρος
> χώρος εκτόνωσης
> χώρος στάθμευσης

5. Συγκρότημα κατοικιών Quinta Monroy

Στο συγκεκριμένο project, η τοπική αρχή για την κοινωνική κατοίκηση, αναθέτει στους ELEMENTAL την επίλυση του στεγαστικού προβλήματος 93 οικογενειών, οι οποίες τα τελευταία 30 χρόνια είχαν εγκατασταθεί παράνομα σε μία έκταση 5000τμ. κεντρικά της πόλης Iquique, στη Χιλή. Οι ELEMENTAL με επικεφαλής τον Α. Agaveña, αξιοποίησαν τους πόρους που παρέχονταν από το νεοσύστατο πρόγραμμα "Δυναμική κατοίκηση χωρίς χρέη", όπου κάθε οικογένεια επιδοτούνταν με το ποσό των \$7.500. Η ομάδα θεώρησε σαν βασικό μέλημα της, την επανεγκατάσταση των οικογενειών στην έκταση που είχε ήδη καταληφθεί από τους ίδιους, καθώς ήταν εντός αστικού ιστού, και έτσι θα απέφευγαν φαινόμενα γκετοποίησης, απόφαση η οποία ανέβαζε σημαντικά τον οικονομικό προϋπολογισμό.

Η λύση η οποία εφαρμόστηκε ήταν η κατασκευή 100 κατοικιών, οι οποίες τοποθετημένες σειριακά ανά 20 πλαισιώνουν τον υπαίθριο χώρο. Αναλογιζόμενοι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι με την οικειοποίηση του χώρου σε τυπικά συγκροτήματα συλλογικής κατοίκησης και δεδομένου του μικρού οικονομικού υπολογισμού, αποφάσισαν να χτίσουν το μισό της κάθε κατοικίας, αφήνοντας στους κατοίκους την ελευθερία να το ολοκληρώσουν σύμφωνα με τις προσωπικές τους ανάγκες και προτιμήσεις. Κατασκευάστηκε, μάλιστα, το "δύσκολο μισό", το μέρος που οργανώνονται οι υδραυλικές και ηλεκτρομηχανολογικές εγκαταστάσεις και τα κλιμακοστάσια κάθε μονάδας, το οποίο παρέχει υποστηρικτικό χαρακτήρα για την ενδεχόμενη επέκταση της κατοικίας.

Οι αποφάσεις και ο σχεδιασμός των κατοικιών έγινε από την ομάδα σε συνεργασία με τους κατοίκους. Μάλιστα, η συμμετοχή των πολιτών κρίνεται όχι μόνο αναγκαία για τον σχεδιασμό των υποδομών που παρουσιάζονται, αλλά αποκτά και καθοριστικό ρόλο για την τελική μορφή. Στη στρατηγική του ατελείωτου ή των δυναμικών εξελικτικών δομών, μια αρχιτεκτονική χειρονομία δεν σχεδιάζεται ως ολότητα, φόρμα-αποτέλεσμα, αλλά θέτει τις διαδικασίες που της επιτρέπουν τη συνεχή εξέλιξή της στον χρόνο. Ο αρχιτέκτονας εγκαθιστά ένα αρχιτεκτονικό πλαίσιο από σχέσεις

και κατευθύνσεις για την μελλοντική ανάπτυξη μιας αρχιτεκτονικής πρότασης. [...] Οι αρχιτεκτονικές δομές μένουν α-τελείωτες στην προσδοκία μιας μελλοντικής ανάπτυξης ανοιχτής σε απρόβλεπτα χωρικά συμβάντα.¹ Έτσι, η δομή είναι μεν ανολοκλήρωτη, αλλά επιλύει το ζήτημα συνοχής της περιοχής, περιορίζοντας την αλόγιστη μελλοντική επέκταση.

Οι αρχιτέκτονες σε αυτήν την περίπτωση παίρνουν ρόλο, όχι μόνο μηχανικού, αλλά και οικονομολόγου και συντονιστή της κοινότητας. Μεριμνούν για τις ανάγκες της κοινότητας με ευαισθησία, παίρνοντας αποφάσεις οι οποίες μπορεί να κρίνονται περιοριστικές για τους ίδιους, αλλά στοχεύουν στην ουσιαστική βελτίωση των συνθηκών ζωής των κατοίκων. Ενώ σαν αποτέλεσμα, φαίνεται να έχει την απόλυτη επιτυχία, παρατηρείται μια αδυναμία σε σχέση με τον υπαίθριο χώρο. Η απουσία σχεδίασης του, οδηγεί τελικά στη χρήση του χώρου στάθμευσης, ταυτόχρονα με τον χώρο εκτόνωσης των κατοικιών.

40

42

41

¹ Χατζησάββα, Δήμητρα (2001), *Χαρτογραφώντας νέες εννοιολογικές και χωρικές στρατηγικές της σύγχρονης αρχιτεκτονικής*. Εισήγηση στο 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρείας.

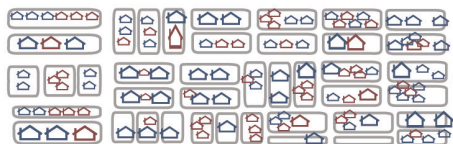
6

Self
construction
market - DHS

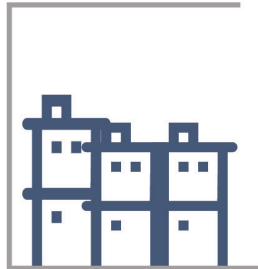

MANGOLPUR

αυθαίρετη &
παράνομη δόμηση
ορόφων & κτιρίων
self-bulid - slums

ΑΝΕΠΙΣΗΜΗ ΠΟΛΗ

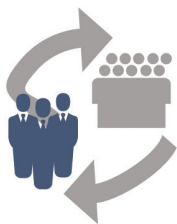
2011

2010

ενημέρωση
των κατοίκων
για τα προβλήματα της
αυτοστέγασης

\$75,000

12

επιρροή σε όλη
την πόλη

νομιμοποίηση
παράνομης στέγασης

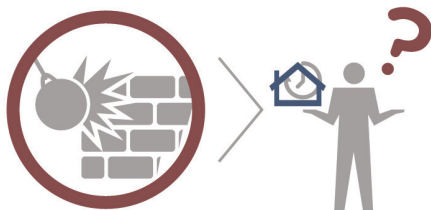
βελτίωση συνθηκών
κατοίκησης

εξατομίκευση παρεμβάσεων

απαλλοτρίωση υφιστάμενης
κατοικίας για τις ανάγκες της
επέμβασης >
ανάγκη προσωρινής κατοικίας

6. Self Construction Market – design home solutions

Το συγκεκριμένο παράδειγμα αφορά μια περιοχή στο Νέο Δελχί της Ινδίας, αποτέλεσμα του συνδυασμού της ανεξέλεγκτης αστικοποίησης και της συγκέντρωσης κατοίκων χαμηλού βιοτικού επιπέδου, Υπό αυτές τις συνθήκες οι κάτοικοι μεριμνούν μόνοι τους τόσο για την κατοικία τους, όσο και για τις αυξανόμενες ανάγκες τους σε χώρο, μέσω της αυτοστέγασης. Έχουν επιβάλλει, μέσω αυτοσχεδίων πρακτικών, τον τρόπο κατοίκησης τους, απεμπλέκοντας την κρατική εξουσία από αυτό το πρόβλημα. Το αποτέλεσμα συντελεί στη δημιουργία της εικόνας της παραγκούπολης, πράγμα που είναι πρόβλημα εφόσον “διαστρεβλώνει” - ή και αποκαλύπτει - την εικόνα της πόλης. Επιπλέον, οι κάτοικοι πολλές φορές τείνουν να επεκτείνουν τις κατοικίες τους “εις βάρος” των υπολοίπων, καταλήγοντας σε ποικίλα προβλήματα, μεταξύ άλλων υγειονομικού και στατικού τύπου.

Το 2010, η ομάδα mhs¹, προέβη σε ενημέρωση των κατοίκων της περιοχής περί των προβλημάτων που μπορεί να προκληθούν. Έπειτα, σε συνεργασία με την BASIX², διατέθηκε ένα δάνειο της τάξεως 4000 - 7000\$ σε όποια οικογένεια ενδιαφερόταν. Η τεχνική ομάδα της mhs συνεργάστηκε με όποιους ήθελαν να αναβαθμίσουν τις κατοικίες τους, παρουσιάζοντάς τους τα νέα υλικά και τις βασικές αλλαγές. Στην συνέχεια, ξεχωριστά με κάθε οικογένεια που εκδήλωνε ενδιαφέρον, διαμόρφωναν μαζί ένα ημιτελές σχέδιο, που κάλυπτε τουλάχιστον τις κατασκευαστικές και υγειονομικές ανάγκες, ενώ ταυτόχρονα νομιμοποιούσε την κατοικία. Προκειμένου να εξελιχθεί το σχέδιο, προβλεπόταν απαλλοτρίωση της υπάρχουσας κατασκευής, γεγονός που ανάγκαζε τις οικογένειες σε προσωρινή μετακόμιση. Συνολικά κατασκευάστηκαν δώδεκα κατοικίες, κατά μέσο όρο για δέκα άτομα έκαστη, και το συνολικό κόστος πλησίασε τα 75.500\$, τα οποία και αποπληρώνουν οι κάτοικοι σε διάρκεια χρονικής περιόδου πέντε έως επτά ετών μετά την

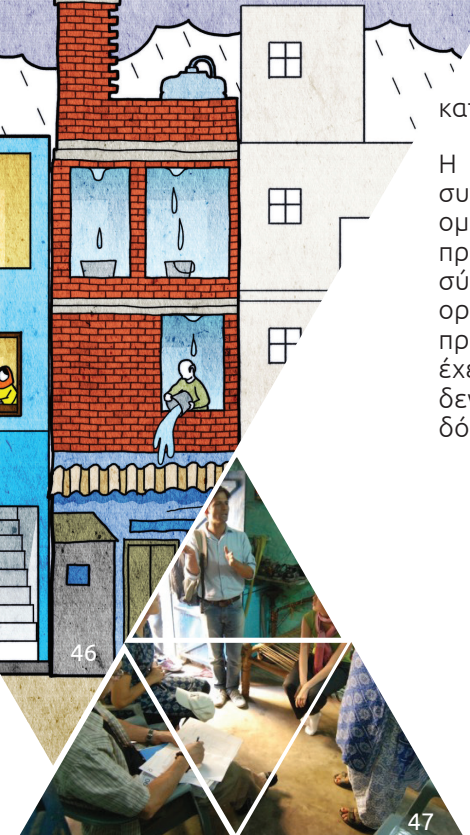
¹Πρόκειται για την Micro home solutions, η οποία απαρτίζεται από αρχιτέκτονες, αστικούς σχεδιαστές, οικονομολόγους και άλλους ειδικούς παρεμβαίνοντας σε περιπτώσεις ανεπίσημης κατοίκησης βελτιώνοντας τις συνθήκες διαβίωσης.

² ΜΚΟ, με έδρα την Ινδία, απευθυνόμενη στους κατοίκους των φτωχών αγροτικών περιοχών και τον παραγκουπόλεων.

κατασκευή.

Η λύση με την οποία αντιμετωπίζεται το συγκεκριμένο ζήτημα, έγκειται στην παρέμβαση ομάδας “αρμόδιων”, η οποία δρα στην περιοχή με πρακτικές βελονισμού και μετατρέπει τις κατοικίες σύμφωνα με τις κατάλληλες προδιαγραφές που ορίζονται, και ταυτόχρονα τις ανάγκες και τις προτιμήσεις κάθε οικογένειας. Το αποτέλεσμα, έχει μεν επιρροή στην περιοχή συνολικά, αλλά δεν επιλύει ουσιαστικά την αυθαίρετη και χαοτική δόμηση, ούτε αυτό το οποίο την προκάλεσε.

7

Living Rooms at the border
and Senior housing
with Childcare

SAN

ΥΣΙΔΡΟ

πέρασμα
κίνηση πληθυσμών
προϊόντων & ιδεών

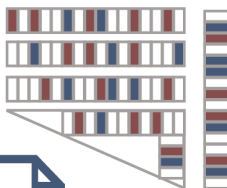
USA

MEXICO

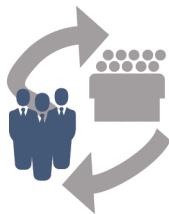

ΑΝΕΠΙΣΗΜΗ ΠΟΛΗ

2001 - τώρα

νομιμοποίηση των άτυπων πρακτικών και
των κοινοτήτων τους

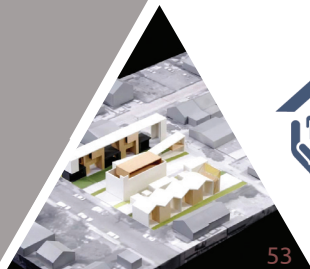
12 5

χρήσεις

52

53

54

επιρροή σε όλη
την πόλη

κοινωνική βιωσιμότητα
ενίσχυση συνεργασίας γειτονιάς
περισσότερες και μεικτές
χρήσεις γης

εξατομίκευση παρεμβάσεων

επαναχρησιμοποιημένα υλικά
ανάλογα με την οικονομική ευχέρια
της κοινότητας

λύσεις βασισμένες στον
τρόπο ζωής
της κοινότητας

καθυστέρηση στην έναρξη
κατασκευής των 2 project

2011 - τώρα

Living Rooms at the border and Senior housing with Childcare

To San Ysidro είναι μια υπανάπτυκτη προάστια έκταση του San Diego ακριβώς βόρεια των συνόρων ΗΠΑ – Μεξικό. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως “μη-τόπος”, καθώς η κίνηση πληθυσμών, ιδεών και προϊόντων λόγω της γεωπολιτικής της θέσης την καθιστά πέρασμα. Στην περιοχή συνυπάρχουν δύο ιθαγένειες, εκ των οποίων αυτή των Μεξικανών υπερισχύει. Σε αυτήν την περίπτωση, όπως και στην προηγούμενη, οι κάτοικοι καταφεύγουν σε πρακτικές αυτοστέγασης για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Βλέποντας τις ανεπίσημες επεκτάσεις των σπιτιών προς τις αυλές τους και τις ανεπίσημες επιχειρήσεις που δημιουργούν δρόμους διαφόρων χρήσεων, λόγω της αλληπάλληλης μετανάστευσης, συνήθως παρατηρείται η φτώχεια. Ο T Cruz, όμως, ο αρχιτέκτονας που μελετά με την συγκεκριμένη περιοχή, αντιλαμβάνομενος την κατάσταση, θεωρεί πως η άτυπη διαπραγμάτευση των ορίων και των χώρων είναι ουσιαστικά μια δημιουργική προσέγγιση για την σχεδιαστική επίλυση των προβλημάτων, και πως η συμμετοχή άτυπων κοινοτήτων μπορούν να διαμορφώσουν νέες δομές αστικής ανάπτυξης, τονώνοντας τον αστικό ιστό. Συγκεκριμένα υποστηρίζει: *“στόχος τους δεν είναι το αντικείμενο της αρχιτεκτονικής, αλλά η ανατροπή των πληροφοριών που αποτυπώνονται τεχνητά σχετικά με τη γη, και η μεταβολή των ορίων και των περιορισμών που καθορίζονται από τους θεσμούς της επίσημης ανάπτυξης.”*

Το συγκεκριμένο έργο ξεκινάει το 2001, όταν ο αρχιτέκτονας έρχεται σε συνεργασία με την Casa Familiar¹. Αρχικά, αναλαμβάνουν το ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ της κοινότητας και των κρατικών φορέων. Αναλύουν τις ανεπίσημες πρακτικές συνδυάζοντας τες με τους επίσημους θεσμούς, με αποτέλεσμα να επιτύχουν τόσο την νομιμοποίηση τους, όσο και της κοινότητας που τις χρησιμοποιεί. Πιο πολύ φαίνεται πως έχουν συμβουλευτικό ρόλο, όχι μόνο στον σχεδιασμό αλλά και στις πολιτικές διεργασίες, αφήνοντας τους κατοίκους να μεταμορφώνουν τους ανοιχτούς χώρους σε χώρους κοινωνικής διάδρασης. Δημιουργείται η “Προσιτή Ζώνη Στέγασης”, σαν

¹ ΜΚΟ, με έδρα το San Ysidro. Ασχολείται με θέματα κοινωνικής κατοίκησης και υπηρεσιών της κοινότητας.

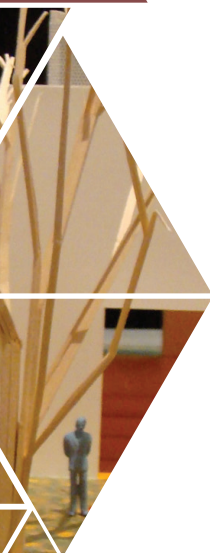

κοινωνικός χώρος έκφρασης των πολιτών. Στην συνέχεια, οι κάτοικοι επεμβαίνουν διακριτά στις κατοικίες τους, οι οποίες είναι βαμμένες σε έντονα χρώματα και από επαναχρησιμοποιημένα υλικά – στραντζαριστή λαμαρίνα, κιβώτια συσκευασιών καθώς και γκαραζόπορτες –, ενώ νέα επίπεδα και δωμάτια προσθέτονται όταν είναι αναγκαίο.

Σε επόμενο στάδιο, διαμορφώνεται ένα συγκρότημα κατοικιών, το οποίο οργανώνεται πάνω από ένα σύστημα ημιυπαίθριων χώρων, σχεδιασμένο σε άμεση και διαρκή επικοινωνία με την κοινότητα. Είναι μία διαδικασία εξελικτική, η οποία μπορεί να κατασκευάζεται, επίσης, τμηματικά, εφόσον υπάρχει η απαιτούμενη χρηματοδότηση, με αφετηρία τους κοινόχρηστους χώρους, τις διαδρομές και τους ημιυπαίθριους χώρους για υποδοχές ηλεκτρισμού και νερού, που θα χρησιμοποιούνται από την ίδια την γειτονιά. Συνοπτικά, το Living Rooms at the border περιλαμβάνει πέντε νέες χρήσεις για την κοινότητα, παρόλο που οι αρχές επιτρέπουν μία. Αρθρώνεται γύρω από μια εγκαταλειμμένη εκκλησία, η οποία μετατρέπεται σε κοινοτικό κέντρο. Αντί των τριών μονάδων προσιτής στέγασης που προβλεπόταν, δημιουργούνται δώδεκα. Οι ημιυπαίθριοι κοινόχρηστοι χώροι, τονώνουν την μικρό-οικονομία της κοινότητας, επιτρέποντας την πραγματοποίηση δημόσιων εκδηλώσεων, λειτουργίας workshop, ανεπίσημων νηπιαγωγείων, κοινόχρηστων κουζινών. Το δεύτερο μέρος, Senior housing with Childcare, περιλαμβάνει την δημιουργία ενός συστήματος κατοικιών που αφορούν τους ηλικιωμένους και τα εγγόνια τους, λύση βασισμένη στον τρόπο ζωής της κοινότητας, καθώς είναι μια μορφή συγκατοίκησης συνηθισμένη στην περιοχή, όπως επίσης και ένα κέντρο προστασίας παιδιών, τις ώρες κατά τις οποίες οι οικογένειές τους εργάζονται.

Η συγκεκριμένη μελέτη προέκυψε μετά από έρευνες του αρχιτέκτονα σχετικά με την κοινότητα. Βασισμένο στην κουλτούρα και τον τρόπο ζωής της, γίνεται προσπάθεια δημιουργίας ενός φιλόξενου κλίματος, αλλά και νομιμοποίησης των ιδιαίτερων πρακτικών στέγασης. Μέσω αυτού του παραδείγματος, επαληθεύεται η ανάγκη συνεννόησης κοινωνίας – αυθεντίας προκειμένου να επιλυθούν μαζί με τα αρχιτεκτονικά ζητήματα και τα κοινωνικά.

8

The Esperança
Condominium

RIO DE JANEIRO

αυθαίρετη &
παράνομη δόμηση
ορόφων & κτιρίων
self-bulid - favelas

ΑΝΕΠΙΣΗΜΗ ΠΟΛΗ

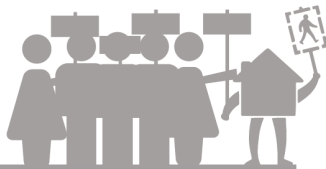

**Minha Casa
Minha Vida**

148.000

ανάγκη για
κατοικίες
& καλύτερες
συνθήκες
διαβίωσης

2001 - 2011

συνεταιρισμός
γυναικών για το
ζήτημα της κατοικίας
διεκδίκηση χρηματοδότησης
νόμιμη αυτοστέγαση

70

επιρροή στην ευρύτερη περιοχή

χαμηλό κόστος μονάδας
ιδιοκτησία κατοίκων

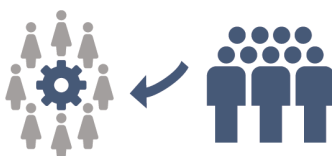

αναβαθμισμένη ποιότητα ζωής

57

ενδυνάμωση κοινότητας & συνεταιρισμού
διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης

χρονοβόρα διαδικασία
λόγω διαπραγματεύσεων

58

59

αυτοστέγαση > τυποποίηση &
μονοτονία
μικρά περιθώρια επέμβασης

Όπως και στην Ινδία, το πρόβλημα της ανεπίσημης στέγασης ισχύει και στην Βραζιλία. Το project που παρατίθεται στεγάζεται στο Rio de Janeiro, στην δυτική πλευρά της πόλης, όπου κατοικούν τα μικρομεσαία και χαμηλά στρώματα του πληθυσμού. Έρευνες έδειξαν ότι υπάρχει ανάγκη για 148.000 κατοικίες για οικογένειες, οι οποίες, είτε κατοικούν σε άθλιες συνθήκες, είτε είναι άστεγες.

Λύση σε αυτό το ζήτημα προσπάθησε να δώσει ο οργανισμός για την κοινωνική κατοίκηση Mincha Casa Mincha Vida¹, χωρίς να δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις σε εκείνους που αφορά. Υπό αυτές τις συνθήκες ο κόσμος, αντί να αντιδρά και μόνο, αυτοοργανώθηκε. Στο εν λόγω παράδειγμα ιδρύεται ένας συνεταιρισμός γυναικών για το δικαίωμα στην κατοικία, ο οποίος μέσω διαπραγματεύσεων διεκδικεί την νόμιμη στέγαση εβδομήντα οικογενειών. Για διάστημα δέκα χρόνων, οι γυναίκες του συνεταιρισμού ανέλαβαν να χτίσουν μόνες τους τις κατοικίες, οι οποίες οργανώνονται σε τρεις ορόφους με εκτόνωση στον υπαίθριο χώρο. Μετά την κατασκευή οι κάτοικοι αποπληρώνουν σταδιακά την κατοικία τους και στην συνέχεια αποτελεί ιδιοκτησία τους.

Εδώ αναγνωρίζεται μια προσέγγιση και λύση απολύτως συνεπής στις αρχές του “bottom up”, αν και παρουσιάζει προβλήματα, λόγω της μη συνάφειας των κατοίκων με το αντικείμενο της αρχιτεκτονικής. Τα προβλήματα αυτά έγκειται τόσο σε σχεδιαστικές διαδικασίες όσο και σε επίπεδο κατασκευής, η οποία υπήρξε εξαιρετικά χρονοβόρα. Επιπλέον, μια ενδεχόμενη συνεργασία με κάποιον ειδικό θα μπορούσε να οδηγήσει σε καλύτερες ποιότητες υλικών ή τεχνικών με το ίδιο κόστος, καθώς και στην αμεσότερη κάλυψη των βιοτικών αναγκών των κατοίκων.

Σημαντικό, στην συγκεκριμένη περίπτωση, είναι το παράδειγμα της συλλογικής δράσης, η οποία μπορεί να αποτελέσει όχημα διεκδικήσεων σε μικρά ή μεγαλύτερα μέτωπα. Ο συνεταιρισμός συνεχίζει να υπάρχει και έχει μεγάλη επιρροή

¹ Οργανισμός που ιδρύθηκε από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση της Βραζιλίας για την κάλυψη στεγαστικών αναγκών οικονομικά ασθενέστερων οικογενειών. [μετ. “το σπίτι μου η ζωή μου”]

στην ευρύτερη περιοχή Colônia Juliano Moreira. Απαριθμεί πλέον 165 οικογένειες, κυρίως μονογονεϊκές, συνεδριάζει κάθε μήνα και συλλογικά διεκδικεί καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

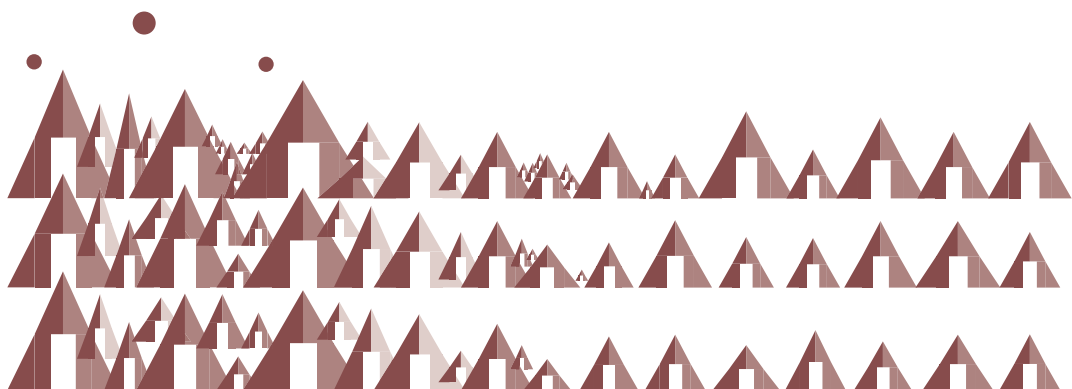

60

61

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στόχος της παρούσας εργασίας, όπως έχει προαναφερθεί, είναι να εξετασθεί ο ρόλος του αρχιτέκτονα στο σχεδιασμό της κοινωνικής κατοικίας, θέτοντας ως κοινή παραδοχή ότι ανήκει τόσο στους θεσμούς όσο και στην κοινωνία. Η ανάγνωση των αποτελεσμάτων επιχειρείται σε δύο επίπεδα, πρώτον μέσα από θεωρητικές προσεγγίσεις, σύμφωνα με τις θεωρίες της πόλης και δεύτερον, μέσω σύγκρισης παραδειγμάτων κοινωνικής κατοικίας.

Σε πρώτο επίπεδο, εξετάζονται οι έννοιες του χώρου και της αρχιτεκτονικής, σύμφωνα με τη διαλεκτική σχέση που έχουν με την κοινωνία. Κατ' επέκταση, ορίζονται μέσα από μια προσωπική οπτική οι έννοιες "top down" και "bottom up". Πιο αναλυτικά, η έννοια του "top down" ενέχει στοιχεία αυτοαναφορικότητας ως προς το δημιουργό, και δυσχεραίνει τη διαδικασία οικειοποίησης ως προς το χρήστη. Στον αντίποδα, η έννοια του "bottom up" ενέχει στοιχεία αφορισμού κάποιας "αυθεντίας", παραγκωνίζοντας το ρόλο του αρχιτέκτονα. Ο χρήστης γίνεται δημιουργός, μειονεκτώντας συνήθως σε στοιχεία τεχνικής κατάρτισης κάνοντας όμως τη διαδικασία οικειοποίησης άμεση.

Ταυτόχρονα, η παρούσα κρίση αφήνει το αποτύπωμά της στην εικόνα της πόλης εντείνοντας την σύγκρουση μεταξύ θεσμών και κοινωνίας. Οι μεν παρεμβαίνουν ρυθμιστικά αγνοώντας τις ανάγκες, ενώ οι δε παρεμβαίνουν στοχευμένα στο χώρο με αυθόρμητες πρακτικές. Διαχωρίζονται, λοιπόν, δύο ειδών "συμπληρωματικές πόλεις": οι οργανωμένες προαστιακές επεκτάσεις πόλεων και οι ανεπίσημες παραγκουπόλεις, οι οποίες απαντούν αντίστοιχα στους όρους "top down" και "bottom up". Επίσης, αναγιγνώσκονται και δύο διαφορετικές κοινωνικές δομές, η πρώτη απρόσωπη και εγγεγραμμένη σε δεδομένο χωρικό πλαίσιο και η δεύτερη ενεργητική, δημιουργική και ελεύθερη στην έκφραση. Συμπερασματικά, η κοινωνία έχει καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της πόλης σε σχέση με τον χρόνο και η πόλη είναι ότι η κοινωνία αποφασίζει ότι θα είναι.

Στο μεταίχμιο μεταξύ θεσμών και κοινωνίας,

απαντάται η κοινωνική κατοίκηση. Η κατοίκηση είναι διαδικασία προσωπική, η οποία όμως στη συγκεκριμένη συνθήκη έρχεται να ρυθμιστεί από τους θεσμούς, οι οποίοι ιστορικά, απάντησαν διεκπεραιωτικά στο ζήτημα της στέγασης, χωρίς όμως ουσιαστική απάντηση στις ανάγκες. Σε αυτό ακριβώς το σημείο, παρατηρούνται οι ανεπίσημες αυτοσχεδιαστικές πρακτικές προκειμένου οι κάτοικοι να οικειοποιηθούν τον χώρο που τους δίνεται. Σε μια ακραία μορφή, οι αυτοσχεδιαστικές αυτές πρακτικές παίρνουν χαρακτήρα αυτοστέγασης. Ως εκ τούτου, μια πιο συμμετοχική προσέγγιση στη λήψη αποφάσεων και του σχεδιασμού φαίνεται να είναι αναγκαία για τη γεφύρωση αυτού του δίπολου.

Σε δεύτερο επίπεδο, γίνεται η παρουσίαση οκτώ παραδειγμάτων με σκοπό να αναδειχθούν οι διαφορετικοί χειρισμοί και να αξιολογηθούν αντιστοίχως. Οι περιπτώσεις του Mirador και των 23 ημι-συλλογικών κατοικιών αποτελούν “top down” προσεγγίσεις, τόσο στο τρόπο που πάρθηκε η απόφαση υλοποίησης όσο και στο σχεδιασμό. Ωστόσο διαφοροποιούνται, καθώς στην πρώτη περίπτωση οι αρχιτέκτονες θεωρούν ότι η μορφή μπορεί να επιλύσει το πρόβλημα της κοινωνικής κατοίκησης χωρίς να εστιάσουν συγκεκριμένα στους χρήστες, ενώ στη δεύτερη οι σχεδιαστές δίνουν μια κοινωνικό-περιβαλλοντική λύση, βελτιώνοντας τις συνθήκες κατοίκησης. Αξίζει να σημειωθεί πως και οι δύο περιπτώσεις απευθύνονται σε μεσοαστικές οικογένειες. Η τρίτη περίπτωση αφορμάται από μια σειρά “bottom up” διαδικασιών οι οποίες καταλήγουν σε μια “top down” σχεδιαστική επίλυση. Στη συνέχεια, στο μετασχηματισμό του πύργου Bois-le-Pretre και στο συγκρότημα κατοικιών Quinta Monroy, οι αρχές ανέθεσαν σε αρχιτέκτονες την υλοποίηση των επεμβάσεων, οι οποίοι, ωστόσο, έδωσαν πρωτεύουσα σημασία στην συμμετοχή των κατοίκων στο σχεδιασμό. Οι περιπτώσεις του Mangolpurí και του San Ysidro, έχουν αφετηρία τις πρωτοβουλίες των αρχιτεκτόνων – ειδικών για την βελτίωση των συνθηκών κατοίκησης και διαβίωσης στις συγκεκριμένες οριακές περιοχές. Θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως αποφάσεις “από τα πάνω”, χωρίς όμως

να είναι αποφάσεις αρχών. Στην διαδικασία υλοποίησης των επεμβάσεων δόθηκε μεγάλη βαρύτητα στις επιθυμίες των χρηστών, καθώς συμμετείχαν “από τα κάτω” σε όλη τη διαδικασία, από τις σχεδιαστικές αποφάσεις μέχρι και την τελική κατασκευή. Τέλος, στο παράδειγμα της Βραζιλίας, διακρίνεται η δυναμική του κοινωνικού παράγοντα, καθώς διεκδικείται “από τα κάτω” η “νόμιμη” απόφαση των φορέων για στέγαση και με τον ίδιο τρόπο υλοποιείται.

Βάσει των παραπάνω, και κρίνοντας ως πιο πετυχημένες τις περιπτώσεις που συνδυάζονται οι στρατηγικές “top down” και “bottom up”, λόγω της αμεσότητας στην απάντηση των αναγκών και επιθυμιών, διαφαίνεται η πιθανότητα δημιουργίας νέων μοντέλων αστικής διαμόρφωσης. Η αμφισβήτηση της συμβατικής αρχιτεκτονικής προβάλλει διαφορετικούς τρόπους δράσης, οι οποίοι αντικατοπτρίζουν ένα νέο τρόπο σχεδιασμού της πόλης, όπου η συμμετοχή και νέοι τρόποι χρήσης και διαχείρισης του δημόσιου χώρου είναι εφικτή. Η ανεπιστημότητα, ο βελονισμός, οι υβριδικές απαντήσεις, η παραβατικότητα και η οικειοποίηση επανεκτιμώνται, χωρίς να θεωρούνται αρνητικές έννοιες.

Σε σχέση με τον ρόλο που επιτελεί ο αρχιτέκτονας, τίθενται τα εξής ερωτήματα: για ποιον σχεδιάζει, ποιός είναι ο ρόλος του χρήστη, και τι αντίκτυπο μπορεί να έχει ο σχεδιασμός σε κοινωνικά ζητήματα. Ο αρχιτέκτονας είναι σε θέση να λειτουργεί ως μεταφραστής, καθώς δύναται να μεταβολίζει τις ανάγκες των χρηστών σε χωρικές εγγραφές. Δίνοντας τεχνικές και σχεδιαστικές λύσεις, αλλά όχι επιβάλλοντας τες, συνεισφέρει στην βελτίωση της ποιότητας και επιταχύνει τις διαδικασίες,

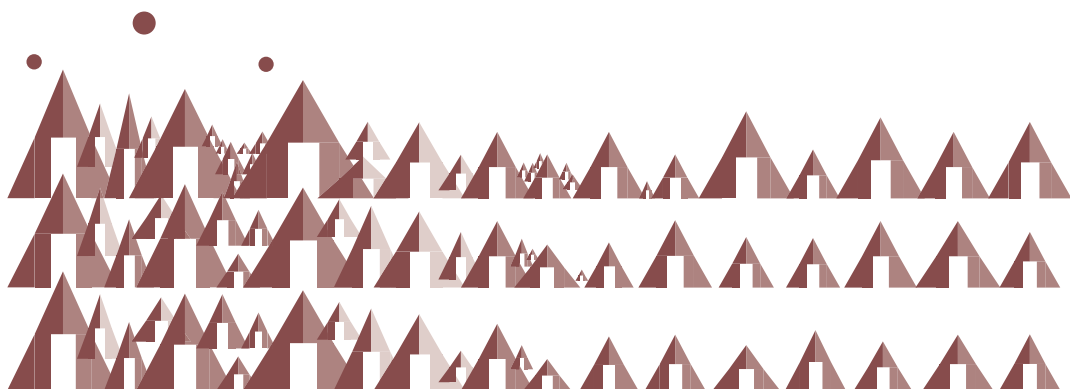
Η αρχιτεκτονική μπορεί να αποκτήσει μια πιο κοινωνική διάσταση, αλλά αυτό προϋποθέτει, αφενός, τον ενεργό ρόλο του χρήστη στην λήψη των αποφάσεων και στη σχεδιαστικής διαδικασίας, και, αφετέρου, τον ενεργό ρόλο του αρχιτέκτονα στη κοινωνία, διότι όπως είπε και ο G. De Carlo: “η αρχιτεκτονική είναι πολύ σημαντική για να αφήνεται μόνο στους αρχιτέκτονες”.

Μέσω αυτής της αντίληψης, ο σχεδιασμός δεν σταματά στη διεκπεραίωση του σχεδίου και την κατασκευή, αλλά συνεχίζεται και κατά τη χρήση, καθώς ο χρήστης μπορεί να μεταμορφώνει τον χώρο, σύμφωνα με τις ανάγκες του. Σε αυτή τη φάση διαμορφώσεων, προσθηκών και αφαιρέσεων, η οποία ακόμη παραμένει μέρος του project, ο αρχιτέκτονας μπορεί να συμβάλλει στον προσδιορισμό της ποιότητας, πάντα με τον χρήστη ως πρωταγωνιστή.

Έτσι η αρχιτεκτονική γίνεται αντιληπτή σαν σύνολο, από την σύλληψη ως την εφαρμογή, αλλά και ως την χρήση της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alexander, Christopher (1964). *Notes on the Synthesis of Form*. Cambridge: Harvard University Press.
Alexander, Christopher (1975). *A Pattern Language*. New York: Oxford University Press.
Alexander, Christopher (1979). *The Timeless Way of Building*. New York: Oxford University Press
Arnheim, Rudolf (2003). *Η Δυναμική της Αρχιτεκτονικής Μορφής*, μετ. Ι. Ποταμιάνος επιμ. Ι. Ποταμιάνος & Γ. Βρυώνη, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Balbo, Marcello (1993). Urban Planning and the Fragmented City of Developing Countries. Στο *Third world planning review*, 23-35. Liverpool: Liverpool University Press.
Broome, Jon and Richardson, Brian (1996), *The Self-Build Book: how to enjoy designing and building your own home*. Devon, Green Earth Books.

Castells, Manuel (1980). *Πόλη και κοινωνικοί αγώνες*, μετ. Γ. Κόκκινος & Μ. Παγκάλου. Αθήνα: Αγώνας.
Cambell, Kelvin (2011). *Neighbourhood co:efficient, A guide to making massive small change*. London: Urban research and development collaborative.

Davis, Mike (2006). Ο πλανήτης των παραγκουπόλεων, στο *New Left Review*, 183-211. Αθήνα: Άγρια.
Deleuze, Gilles & Guattari, Felix (1980). *Mille plateau*, Paris: Minuit.
Deleuze, Gilles (1990). *Pourparlers*. Paris: Minuit.
Deleuze, Gilles & Guattari, Felix (2004). *Τι είναι φιλοσοφία*, μετ. Στ. Μανδηλαρά, επιμ. Π. Μπουρλάκης. Αθήνα: Καλέντης.
Deleuze, Gilles (2005). *Φουκώ*, μετ. Τ. Μπαλτέζος. Αθήνα: Πλέθρον.
Do.co.mo.mo__ (2006). 01. *Τα τετράδια του Μοντέρνου*. Πού είναι το Μοντέρνο, επιμ. Π. Τουρνικιώτης. Αθήνα: Futura.

Eisenman, Peter (1988). *A Critical Practice American Architecture in the last decade of the twentieth*

century. Στο John Hejduk, Elisabeth Diller, Diane Lewis, Kim Shkapich (επιμ.), *Education of an architect-The Irwin S. Chanin School of architecture of the Cooper Union*, 90-193. Νέα Υόρκη: Rizzoli Publications.

Fisher, Thomas (2008). *Expanding Architecture: Design as Activism*, Πρόλογος, Νέα Υόρκη: Metropolis Book.

Giancarlo de Carlo (2005). *Architecture's Public*, στο Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till *Architecture and Participation, Architecture's Public*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Taylor & Francis.

Goodman, Robert (1972). *After the Planners*, Architecture Environment and Planning. London: Pelican Books.

Gramsci, Antonio (2005). *Γράμματα από την φυλακή*, μετ. Δ. Ραυτόπουλος. Αθήνα: Ηριδανός.

Grosz, Elisabeth (2001). *Architecture from the Outside: Essays on Virtual and Real Space*, Cambridge: The MIT Press

Harvey, David (2013). *Εξεγερμένες Πόλεις από το Δικαίωμα στην Πόλη και στην Επανάσταση της Πόλης*, μετ. Κ. Χαλμούκου, εισαγ. Κ. Χατζημικάλης, επιμ. Θ. Ανδρίτσος Αθήνα: ΚΨΜ.

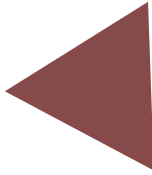
Heidegger, Martin (2006). *Η τέχνη και ο χώρος*, εισαγ. - μετ. Γ. Τζαβάρας. Αθήνα: Ίνδικτος.

Heidegger, Martin (2008). *Κτίζειν, κατοικείν, σκέπτεσθαι*, εισαγ. - μετ. Γ. Ξηροπαϊδης. Αθήνα: Πλέθρον.

Jacobs, Jane (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.

Κονταράτος, Σάββας (2009). *Δοκίμια αρχιτεκτονικής, πρότυπα, συμβολισμοί και αναιρέσεις στην νεότερη εποχή*. Αθήνα: Πλέθρον.

Λαζαρίδης, Παντελής (1986). *Εισαγωγή στην Αρχιτεκτονική. Διδακτικά Κείμενα 1. Η εξέλιξη της μοντέρνας πόλης - η εικόνα του περιβάλλοντος της κατοικίας*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Λέφας, Παύλος (2008). *Αρχιτεκτονική και κατοίκηση από τον Heidegger στον Koolhaas*. Αθήνα: Πλέθρον.
Λέφας, Παύλος Siebel, Walter & Binde, Jerome (2003). *Αύριο οι Πόλεις*, επιμ. Π. Λέφας. Αθήνα: Πλέθρον.

Lefebvre, Henry (2006). *Μαρξισμός και πόλη*, μετ. Γ. Αποστολάκος. Αθήνα: Οδυσσέας.
Lefebvre, Henry (2007). *Δικαίωμα στην Πόλη*. Χώρος και Πολιτική, μετ. Π. Τουρνικιώτης – Κλ. Λωράντ, εις. Στ. Σταυρίδης. Αθήνα: Κουκίδα.
Lynch, Kevin (1960). *The image of the city*. Cambridge: MIT Press.

Μαρμαράς, Εμμανουήλ (2002). *Σχεδιασμός και Οικιστικός Χώρος, Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Όψεις της Ελληνικής Αστικής Γεωγραφίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Μπαμπάσινας, Πέτρος (2014), *Τονία κρίσης*, Depression Era. Αθήνα. 2015
Massey, Doreen (2005). *For Space*. London: Sage.
Merleau-Ponty, Morris (1991). *Le visible et l' Invisible de la Perception*. Paris: Gallimard.
Merleau-Ponty, Morris (1991). *Η αμφιβολία του Σεζάν – Το μάτι και το πνεύμα*, μετ. Αλ. Μουρίκη. Αθήνα: Νεφέλη.
Mhs (2011). *Self construction, enabling safe and affordable house in India*. New Delhi: Mhs.

Noeberg-Schulz, Christian (1980). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, London: Academy Editions.

Ουγγρίνης, Κωνσταντίνος – Αλκέτας (2012). *Μεταβαλλόμενη Αρχιτεκτονική. Κίνηση – Προσαρμογή – Ευελιξία*. Αθήνα: Ίων.

Pallasmaa, Juhani (2012). *The Eyes of the Skin, Architecture and the Senses*. Chichester: John Wiley & Sons.

Ροζάνης, Στέφανος (2003). *Εκδοχές της πόλης : Simmel*,

Benjamin, Cacciari, Adorno. Αθήνα: Εξάρχεια.

Rossi, Aldo (1986). *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, μετ. Β. Πετρίδου, επιμ. Λ. Παπαδόπουλος, Γ. Παπακώστας, Σ. Τσιτρίδου. Θεσσαλονίκη (εκτός εμπορίου)

Σταυρίδης, Σταύρος (2002). *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Συλλογικό έργο, (2009). *META-τοπίσεις, φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*, επιμ. Σ. Λαδά. Αθήνα: Futura.

Turner, John F. C. (1972). *Housing as a Verb*, στο *Freedom to Build, dweller control of the housing process*. 148-175. New York: Collier Macmillan.

Ward, Collin (1984), *Housing: An Anarchist Approach*, London, Freedom press.

Αρθρα

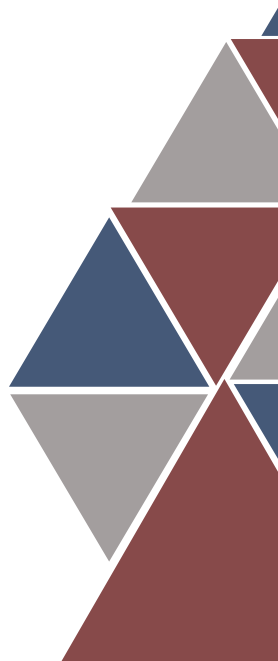
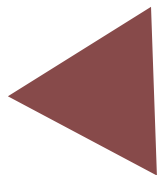
Colquhoun, Alan (1988). *Postmodernism and Structuralism: A Retrospective Glance*, Assemblage 5. MIT Press. Στο <http://www.jstor.org/stable/3171022> (πρόσβαση 19/03/2015).

Δραγώνας, Παύλος (2011). *Μετά (την) ιδιωτικότητα: Βασικές έννοιες για τη σύγχρονη αστική κατοίκηση*. Στο <http://www.archisearch.gr/article/330/meta-%28tin%29-idiwtikotita--basikes-ennoies-gia-ti-sygxroni-astiki-katoikisi---panos-dragwnas.htm> (πρόσβαση 05/12/2014).

Urbego (2015). *Urban Pockets, reclaiming the public in left-over open space. Netherlands*, Στο http://issuu.com/urbego/docs/urban_pockets-reclaiming_the_public (πρόσβαση 16/09/2015).

Διαλέξεις

Παπαδόπουλος, Λόης (2013). «*Bottom up urban strategies: από την αισιοδοξία της θέλησης στην (α)*

αισιοδοξία της γνώσης», στο Π.Δραγώνας, επιμ. Θ. Μαλούτας. Η δυναμική της άτυπης πόλης, Ενότητα: Λέξεις και Σκέψεις, Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ίδρυμα Ωνάση.

Πρακτικά Συνεδρίου (2012). *Η σημασία της φιλοσοφίας στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση*, Αθήνα: Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελλή.

Χατζησάββα, Δήμητρα (2001), Χαρτογραφώντας νέες εννοιολογικές και χωρικές στρατηγικές της σύγχρονης αρχιτεκτονικής. Εισήγηση στο 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρίας.

Διατριβές – Ερευνητικές Εργασίες

Βουλγαρίδου, Άννα (2014). *Κριτικές πολεοδομικές προσεγγίσεις, για το δικαίωμα στην πόλη και την κοινωνική δικαιοσύνη*. Ξάνθη. Στο http://issuu.com/evanoulgaridou/docs/critical_urban_approaches (πρόσβαση 17/06/2015).

Γκερέκος, Χάρης & Εξάρχου, Κέλλυ (2010). *Αρχιτεκτονικές πρακτικές στην μεταπολιτική εποχή*. Αθήνα. Στο http://issuu.com/kellyex/docs/arxitektonikes_praktikes_sth_metapolitikh_epoxh (πρόσβαση 22/02/2015).

Muniz, Juliana Ribeiro (2013). *Informality as a Method, Designing in rapidly growing economies: Dharavi, Mumbai. Architectural Association School of Architecture MArch Housing and Urbanism*, στο http://issuu.com/jmwestcott/docs/informality_as_a_method (πρόσβαση 29/07/2015).

Ντρενογιάννη, Αντωνία & Τζήκα-Κωστοπούλου, Παναγιώτα (2014). *Σύγχρονες πρακτικές συμμετοχικού σχεδιασμού. Διαδικασίες ενδυνάμωσης του χρήστη και ο νέος ρόλος του αρχιτέκτονα*. Πάτρα. Σταυρίδης, Σταύρος Κουτρολίκου, Παναγιώτα Βαταβάλη, Φερενίκη

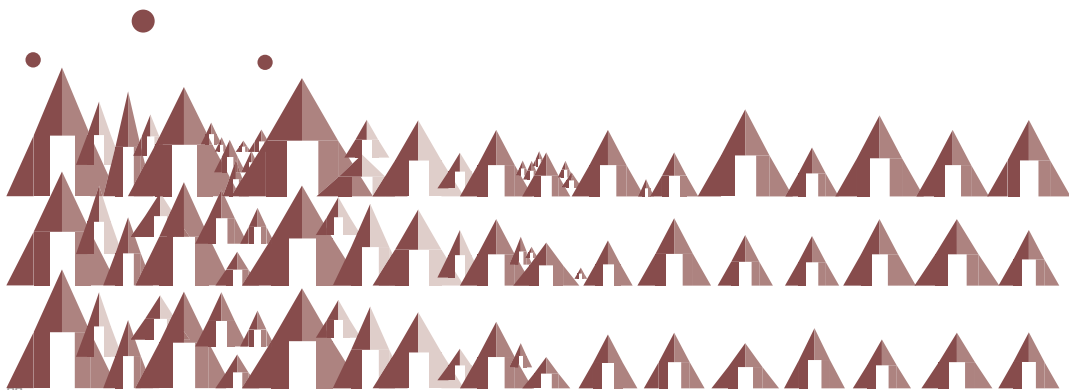
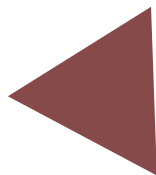
Κοπανάρη, Μαρία Μαραθού, Χριστίνα Γκιζελή, Βασιλική (2009). *Μετασχηματισμοί της σχέσης Δημόσιου – Ιδιωτικού χάρου στα Συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας των Ελληνικών Αστικών Κέντρων*, πρόγραμμα ενίσχυσης βασικής έρευνας. Αθήνα: ΕΜΠ.

Samper. Jota Ortiz, Catalina & Soto, Javier (2014). *Rethinking Informality, Strategies of Urban Space Co-Production*. MIT School of Architecture & Planning & Universidad Nacional de Colombia, στο http://issuu.com/jotasamper9/docs/medellin_workshop_en_3-26-15_web1 (πρόσβαση 25/07/2015).

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ

-
- 1 <http://maaagdalenka.blogspot.gr/2013/02/beauty-of.html>
 - 2 <http://ja.klear.com/profile/DesignMuseum>
 - 3 <http://ibstac.vn/vi/7-cach-de-kien-truc-su-cai-thien-hieu-qua-cong-viec-nd50>
 - 4 <https://saoromaomoveis.wordpress.com/2011/07/12/nossa-home-nagem-ao-arquiteto-philip-johnson/>
 - 5 <http://www.revolutionrevisited.com/pulitzer04>
 - 6 <http://flickrhivemind.net/Tags/earthquakeproof/Interesting>
 - 7 <http://www.e-architect.co.uk/articles/article-25-international-development>
 - 8 – 9 Άνο εκθεση Depression Era. <http://www.hadjiaslanis.com/index.php?/work/athens/>
 - 10 <https://www.ideafixa.com/fotos-pra-te-fazer-sentir/>
 - 11 <http://vico-china.tumblr.com/>
 - 12 http://ngm.nationalgeographic.com/ngm/data/2001/07/01/html/zm_20010701.3.1.html
 - 13 - 14 Άνο εκθεση Depression Era. <http://www.depressionera.gr/262731/1601743/works/kostas-kapsianis>
 - 15 <http://www.eslloperd.com/2014/10/dilluns-amb-un-somriure-fotos-aeries-de.html>
 - 16 <http://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2013/feb/01/photography-big-picture-katrin-korfmann>
 - 17 <http://therealestateconnections.com/>
 - 18 <https://ccapvancover.wordpress.com/2014/02/05/not-enough-social-housing-at-welfare-rate-in-the-draft-local-area-plan/>
 - 19 <https://fancy.com/things/305383360635601041/Picture-Perfect-Cinque-Terre>
 - 20 <https://densityarchitecture.wordpress.com/>
 - 21 <http://dddxyz.org/architecture-for-health-butaro-hospital-and-participatory-design/>
 - 22 http://www.zeroneews.us/2014_06_01_archive.html
 - 23 <http://www.e-architect.co.uk/>

Πηγές εικόνων περιπτώσεων μελέτης

- 24 - 25 Απόψεις της υπερυψωμένης πλατείας του συγκροτήματος Mirador. <http://archidialog.com/2011/12/05/> & <http://enlacearquitectura.com/edificio-mirador-madrid-sanchinarro/>
- 26 Κύρια όψη του συγκροτήματος Mirador. <http://enlacearquitectura.com/edificio-mirador-madrid-sanchinarro/>
- 27 Στιγμή από τη καθημερινότητα των κατοίκων. <http://arquitectura.es>

tudioquagliata.com/tag/trignac

28 Εξωτερική άποψη ενός εκ των τριών όγκων του συγκροτήματος στο Trignac. <https://www.pinterest.com/pin/418131146624020475/>

29 Στιγμή από τη καθημερινότητα των κατοίκων. <https://www.pinterest.com/pin/502573639638546456/>

30 - 32 Στιγμές από την καθημερινότητα των κατοίκων, άποψη από τον δρόμο, όψη σε μπαλκόνι ενός εκ των διαμερισμάτων και από την κοινόχρηστη πλατεία αντίστοιχα. <http://architizer.com/projects/housing-for-the-fishermen-of-tyre/>

33 Η όψη όπως διαμορφώθηκε μετά τον τελευταίο μετασχηματισμό του πύργου Bois-le-Pretre. <http://www.hda-graz.at/page.php?id=284&item=3619>

34 Το εσωτερικό ενός διαμερίσματος κατά τη διάρκεια των εργασιών για την ανακίνηση του πύργου Bois-le-Pretre. <http://www.lemoniteur.fr/article/habitations-legerement-modifiees-la-rehabilitation-de-la-tour-bois-le-pretre-vue-par-ses-habitants-21586674>

35 Άποψη εσωτερικού ενός διαμερίσματος μετά τον μετασχηματισμό του πύργου Bois-le-Pretre. <http://www.uncubemagazine.com/blog/7484895>

36 Εξωτερική άποψη του πύργου Bois-le-Pretre. <http://jlggb.net/blog3/?p=1869>

37 Άποψη από το μπαλκόνι ενός διαμερίσματος μετά τον μετασχηματισμό του πύργου Bois-le-Pretre. http://www.constructalia.com/english/case_studies/france/social_housing_rehabilitation_tour_bois_le_pretre#.VI9a878XcXg

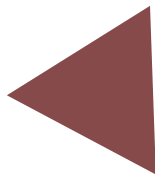
38 Άποψη του συγκροτήματος κατοικιών Quinta Monroy από τον δρόμο. <http://www.dezeen.com/2008/11/12/quinta-monroy-by-alejandro-aravena/>

39 - 41 Στιγμές από την καθημερινή ζωή στον κοινόχρηστο χώρο. <http://www.theguardian.com/cities/2014/feb/06/alejandro-aravena-architect-dreamer-equaliser> & <https://csanchezreyes.wordpress.com/2010/06/17/iquique-antiguo-imperio-del-salitre/>

42 Στιγμιότυπο της συνεργασίας των ELEMENTAL με τους κατοίκους. <http://www.archdaily.com/450958/elemental-s-half-finished-housing-typology-a-success-in-all-circumstances>

43 Απόψεις των κατοικιών κατά τη διάρκεια των επισκευών. <http://www.designother90.org/solution/micro-home-solutions/>

44 Εξωτερικές όψεις της περιοχής Mangolpuri, στην Ινδία, που διακρίνονται οι επεμβάσεις σχετικά με την προϋπάρχουσα κατάσταση. <http://www.microhomesolutions.org>

- 45** Απόψεις των κατοικιών κατά τη διάρκεια των επισκευών. <http://www.designother90.org/solution/micro-home-solutions/>
- 46** Διάγραμμα κατάστασης κτιρίου που έχει αποκατασταθεί σε σύγκριση με γειτονικό, που έχει επεκταθεί με ανεπίσημο τρόπο. <http://www.microhomesolutions.org/project/design-home-solutions>
- 47 - 49** Στιγμές από την συνεργασία των Mhs και των κατοίκων στο Mangolpuri, στην Ινδία. <http://www.microhomesolutions.org/project/design-home-solutions>
- 50** Εξωτερικές όψεις της περιοχής Mangolpuri, στην Ινδία, που διακρίνονται οι επεμβάσεις σχετικά με την προϋπάρχουσα κατάσταση. <http://www.microhomesolutions.org>
- 51** Φωτογραφία νομιμοποιημένης ανεπίσημης επέμβασης στο San Ysidro. <http://www.domusweb.it/en/architecture/2009/05/13/teddy-cruz.html>
- 52 - 56** Διαγράμματα των προθέσεων και μακέτα της επέμβασης που πρόκειται να υλοποιηθεί. http://www.moma.org/interactives/exhibitions/2010/smallscalebigchange/projects/casa_familiar & <http://www.domusweb.it/en/architecture/2009/05/13/teddy-cruz.html>
- 57** Φαβέλες, στο Ρίο ντε Τζανέιρο. <https://photoopia.wordpress.com/2014/11/28/favela-rocinha-rio-de-janeiro/> & <http://www.don-nabowater.com/?cat=16>
- 58** Οικογένεια στο Ρίο ντε Τζανέιρο που έχει εγκατασταθεί αναγκαστικά σε ένα ξενοδοχείο ημιδιαμονής, εξαιτίας (φωτ. Alan Roberto Lima). <http://www.theguardian.com/world/2012/mar/14/rio-brazil-homeless-families-squats>
- 59** Στιγμιότυπο από την κατασκευή του συγκροτήματος The Esperança Condominium στο Ρίο ντε Τζανέιρο από τις γυναίκες του συνεταιρισμού για το δικαίωμα στην κατοικία. <http://www.rioonwatch.org/?p=22310>
- 60** Στιγμιότυπο από τις διαδηλώσεις για τη διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών κατοίκησης, στο Ρίο ντε Τζανέιρο. <http://displacement.mit.edu/displaced-by-the-olympics-can-favela-residents-gain-market-rate-compensations-in-rio-de-janeiro/>
- 61** Οι φαβέλες, στο Ρίο ντε Τζανέιρο. <https://photoopia.wordpress.com/2014/11/28/favela-rocinha-rio-de-janeiro/> & <http://www.don-nabowater.com/?cat=16>
- 62** Στιγμές από την κατασκευή του συγκροτήματος The Esperança Condominium στο Ρίο ντε Τζανέιρο από τις γυναίκες του συνεταιρισμού. <http://www.rioonwatch.org/?p=22310>

